

Wie stemt op welke partij?
De structurele en culturele kenmerken
van het stemgedrag in Vlaanderen
Een analyse op basis van het postelectorale
verkiezingsonderzoek 2007

Marc Swyngedouw – Dirk Heerwegh

Onderzoeksverslag
Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)

Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO)

CeSO/ISPO/2009-12

© Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO) en de auteurs
Parkstraat 45 – bus 3601
B – 3000 Leuven

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated datafile or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the author

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

D/2009/1192/9

WIE STEM T OP WELKE PARTIJ?
DE STRUCTURELE EN CULTURELE KENMERKEN VAN HET
STEMGEDRAG IN VLAANDEREN
EEN ANALYSE OP BASIS VAN HET POSTELECTORALE
VERKIEZINGSONDERZOEK 2007

Marc Swyngedouw – Dirk Heerwegh

Marc Swyngedouw
Centrum voor Sociologisch Onderzoek
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium
Tel: 32 16 323159
Fax: 32 16 323365
Marc.Swyngedouw@soc.kuleuven.be
Institute of Political Sociology & Methodology (IPSoM) – H.U.Brussel
Vrijheidslaan 17 – 1081 Brussel – Belgium

Dirk Heerwegh
Centrum voor Sociologisch Onderzoek
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium
Tel: 32 16 323131
Fax: 32 16 323365
Dirk.Heerwegh@soc.kuleuven.be

Samenvatting	2
1. Inleiding	4
2. Data en methodologie	4
3. Hoe zijn de electoraten van de Vlaamse partijen in 2007 samengesteld?	6
4. Structurele determinanten van stemgedrag	10
5. Culturele determinanten van het stemgedrag	15
6. Een padanalytisch model voor de structurele en culturele determinanten van het stemgedrag	22
Besluit	27
Bibliografie	28
Appendix. Technische gegevensanalyses	29

SAMENVATTING

- Stembepalende structurele kenmerken waren in 2007 in eerste instantie het geslacht van de kiezer, het lidmaatschap van het ziekenfonds (de verzuiling) en het al dan niet lid zijn van verenigingen. Dit wordt in de vierde plaats gevolgd door de kerkelijke betrokkenheid of levensbeschouwing.
- De sociale stratificatiekenmerken, opleiding en beroepsniveau, en de leeftijdsvariabele hebben in 2007 geen beduidend effect op het stemgedrag. Inhoudelijk betekent dit dat alle partijen in 2007 eenzelfde kans hebben op een stem binnen elke leeftijdsgroep, binnen elk opleidingsniveau en binnen elke professionele categorie. Het spreekt voor zich dat o.a. de kartelvorming hiermee voor verantwoordelijk is. Concreter wordt CD&V – N-VA niet meer gekenmerkt door een uitgesproken bejaard electoraat, Groen! niet meer door een zeer hoogopgeleid electoraat, Sp.a – Spirit niet meer door een hoog stemaandeel binnen de arbeiderspopulatie. Evenmin wordt het Vlaams Belang nog gekenmerkt door een laagopgeleid electoraat afkomstig uit de arbeidersgroep en Open VLD niet meer door een hoog stemaandeel binnen de zelfstandigen.
- Een hoge opleiding vormt in 2007 geen obstakel meer voor een stem op het Vlaams Belang.
- Sp.a – Spirit, net zoals Open VLD, zijn minder in staat dan vroeger om hun mutualiteitsleden en vakbondsleden te mobiliseren om voor hen te stemmen. De kans op een stem van de leden van de socialistische mutualiteit op Sp.a – Spirit ($15,65\% + 11,70 = 27,35\%$) is bijna gelijk aan de kans op een stem voor Vlaams Belang ($18,78\% + 6,80 = 25,58\%$). In 2003 deed deze situatie zich ook al voor, zij het veel minder uitgesproken. Toen had Sp.a – Spirit een kans van 44,79% op een stem bij de leden van een socialistische mutualiteit en had Vlaams Belang slechts een kans van 19,45%. Open VLD had in 2003 een kans op een stem bij de leden van de liberale mutualiteit van 44,25% tegen slechts een kans van 29,21% in 2007. Opvallend is verder, dat het Vlaams Belang ook een heel hoge kans op een stem heeft bij de liberale vakbondsleden, namelijk 34,77%.
- Een complexe wereld, wantrouwen, autoritair, politiek vervreemd en ethnocentrisme: een typologie bestaande uit drie belangrijke groepen kiezers is in termen van deze concepten te definiëren. (1) De *universeel georiënteerde Groen!-stemmers* die weinig autoritair zijn, de medemens vertrouwen, weinig politiek vervreemd zijn, en niet ethnocentrisch zijn. (2) De *centrumgroep* (Sp.a – Spirit, CD&V – N-VA en Open VLD) die sterk vergelijkbare kiezers aantrekken – kiezers die gemiddelde waarden scoren op de onderzochte schalen. En (3) ten slotte zijn er *particulier wantrouwige Vlaams Belang- en Lijst Dedeker-kiezers* die de wereld als uiterst complex aanzien, hun medemens wantrouwen, negatief staan ten aanzien van etnische minderheden, er autoritaire denkbeelden op nahouden en van de politiek vervreemd zijn. Daarbij valt op dat Lijst Dedeker-kiezers wat minder extreem zijn dan Vlaams Belang-kiezers.

- Vlaams Belang is de partij van dewelke de kiezers het meest economisch progressief zijn. Hier gedefinieerd als “vinden dat de vakbonden harder moeten optreden om de belangen van de arbeiders te verdedigen”, “arbeiders nog steeds achtergesteld worden” en “de staat moet tussenkomen om de economische ongelijkheid te verminderen”.
- De drie sterkste directe culturele effecten op het stemgedrag zijn, in volgorde van belang, de mate waarin men een unitaire Belgische Staat aanhangt dan wel meer voelt voor een splitsing van de staat, de mate van politieke aliënatie, en de mate van ethnocentrisme.
- Het Vlaams Belang-electoraat is uitgesproken het meest negatief ten aanzien van etnische minderheden. Rekening houdend met de structurele kenmerken van de verschillende electoraten is het opvallend dat het kiespubliek van Sp.a – Spirit significant minder negatief ten aanzien van etnische minderheden is dan dit van CD&V – N-VA. Het Groen!-electoraat situeert zich op hetzelfde niveau als Sp.a – Spirit qua mate van negatieve houding ten aanzien van etnische minderheden.
- In 2007 slagen de CD&V en het Vlaams Belang er niet (meer) in om de ethische kwesties als een belangrijk stembepalend effect te maken; slagen Sp.a en Open VLD er niet (meer) in dit te doen voor respectievelijk het economisch progressief of conservatief zijn; slaagt Groen! er niet (meer) in extra kiezers voor zich te winnen op basis van de postmateriële waarden.
- Het is op zijn minst opmerkelijk te noemen dat mensen die zich meer Belg voelen en meer een Belgisch unitaire staat nastreven dan een opsplitsing naar de regio's, blijkbaar ook méér geneigd waren om voor het kartel CD&V – N-VA te stemmen. De kiezers voor dit kartel worden dus zeker niet gekenmerkt door een sterk streven naar meer Vlaamse onafhankelijkheid (wat ook al uit de vroegere analyses bleek), hoewel dat toch de koers is die het kartel in de maanden na de verkiezingen heeft gevaren.
- Het effect van de verzuiling is zeker niet meer rechtstreeks, maar verloopt onrechtstreeks via culturele socialisatie allerhande.
- In 2007 lijkt zich een tendens in te hebben gezet naar een nog grotere uitwisseling van kiezers tussen de verschillende partijen onafhankelijk van een belangrijk gedeelte van hun sociodemografische kenmerken en politiek-culturele waarden. Een uitvlakking van de structurele en culturele verschillen tussen de verschillende electoraten doet zich voor (verdampingshypothese).

1. INLEIDING

Wie stemt op welke politieke partij? Welke kiezers weten de verschillende partijen aan zich te binden? Hoe zien de electoraten van de verschillende politieke partijen er uit? Hoeveel procent van de kiezers van CD&V zijn kerkse katholieken? Hoeveel procent ongeschoolde arbeiders heeft de Sp.a onder zijn kiezers? We willen weten *hoe* het kiespubliek van elke partij is *opgebouwd* volgens structurele (sociaaldemografische) kenmerken.

Maar door deze vraag te beantwoorden hebben we nog geen antwoord gegeven op de volgende vragen. Zijn het hoofdzakelijk jongeren die voor Groen! stemmen, of zijn het de hogeropgeleiden? Gaat de voorkeur van zelfstandigen uit naar de Open VLD of eerder naar CD&V? En wat met de voorkeur van arbeiders? Stemmen zij vooral Sp.a, CD&V of Vlaams Belang? En welke categorie kiezers kiest er het meest voor Lijst Dedecker (LDD)? Is het inderdaad zo dat zij die negatief staan ten opzichte van etnische minderheden eerder op het Vlaams Belang stemmen? Waar zitten de kiezers van Lijst Dedecker, en hoe verhouden zij zich tot de kiezers van Open VLD en Vlaams Belang? Nu zijn we met andere woorden geïnteresseerd in *de impact van* de structurele kenmerken van kiezers (leeftijd, beroepssituatie, kerkelijke betrokkenheid, onderwijsniveau, geslacht, lidmaatschap van verenigingen, mutualiteit en lidmaatschap van vakbond), hun houding ten opzichte van bepaalde culturele onderwerpen (ethocentrisme, politieke aliënatie, economisch conservatisme) en hun oordeel over bepaalde beleidsthema's, op hun partijkeuze.

In dit rapport wordt dan ook getracht inzicht te verwerven in enerzijds de opbouw van de verschillende electorale en anderzijds in de structurele en culturele determinanten van stemgedrag voor de federale verkiezingen van 2007. Het Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek heeft een lange traditie in dit soort analyses naar aanleiding van de federale verkiezingen (Billiet e.a. 1998, 2001, 2003; Swyngedouw e.a. 1993, Goemine e.a. 2007, enz.). Analyses die steeds op basis van stevig uitgeteste schaalconstructies gebeurden (Depickere, 2002; Billiet, 1993, Vuylsteke e.a. 1996). We bouwen voort op deze traditie en waar mogelijk worden de resultaten voor de verkiezingen 2007 vergeleken met deze van de federale verkiezingen van 18 mei 2003 en die van 13 juni 1999. Op die manier is het mogelijk trends te ontwaren. Na een korte bespreking van de data en de methodologie bekijken we eerst de structurele samenstelling van de verschillende kiespublieken. Vervolgens worden de structurele determinanten van het stemgedrag onder de loep genomen, waarna de culturele determinanten worden aangehaald. Tot slot proberen we een inzicht te krijgen in hoe de structurele kenmerken de culturele bepalen en hoe beide direct of indirect het stemgedrag beïnvloeden.

2. DATA EN METHODOLOGIE

Als je een postdoctoraal onderzoek wil opzetten dat representatief is voor het Vlaamse electoraat – waar de stemplicht nog in zeer sterke mate nageleefd wordt – is het onmogelijk om te starten met een enquête de dag volgend op de verkiezingen (11 juni 2007). Vanaf midden juni start het vakantie seizoen voor diegenen die niet gebonden zijn aan de schoolvakanties en veertien dagen later begint de schoolvakantie, dadelijk gevolgd door het bouwverlof. De Vlamingen trekken massaal op vakantie in binnen- en buitenland. Zo waren naar schatting in de zomer van 2006, 3,3 miljoen Vlamingen (inclusief kinderen) voor minimaal vier opeenvolgende nachten op vakantie tijdens de maanden juli en augustus (WES, 2007). Zelfs zonder traditionele non-responsproblemen is er een belangrijke niet-dekking van de populatie. Zij die niet thuis verblijven hebben minder kans om te participeren aan het onderzoek en bijgevolg is de kans op een ernstige vertekening van de bekomen schattingen uitermate hoog. De bevolkingsgroep die niet op vakantie (kan) gaan vormt sociaaleconomisch en cultureel een bijzonder segment van de Vlaamse bevolking. Karakteristieken die ook samenhangen met politieke opvattingen en met stemgedrag.

Het ISPO-K.U.Leuven stelde het veldwerk voor het verkiezingsonderzoek dan ook uit tot na de zomervakantie. In de periode **28 september 2007 – 15 januari 2008 werden er 1.084 Vlaamse kiezers** bevestigd. De respondenten werden via een tweetrapsteekproef (gemeente – respondent) toevallig gekozen uit de Vlaamse volwassen bevolking. De bevestiging gebeurde bij de kiezers thuis door middel van een face-to-face-interview van om en bij de 65 minuten, uitgevoerd via een Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI) protocol. Na afloop van de mondelinge bevestiging werd een schriftelijke vragenlijst overhandigd aan de respondenten met de vraag deze ingevuld terug te sturen naar het ISPO-K.U.Leuven.

Potentiële respondenten die ziek of dement waren, die geen Nederlands kenden, die niet stemgerechtigd waren, op onbestaande adressen woonden, die overleden waren niet meegerekend en de computersysteemfouten terzijde latend, kan de **response rate of het medewerkingniveau** geschat worden op **61%**.

Nochtans zijn er vertekeningen in de bekomen data. Tabel 1 geeft het overzicht van de bekomen verdeling naar stemgedrag.

Uit tabel 1 blijkt dat er in de steekproef een sterke oververtegenwoordiging voorkomt van de CD&V – N-VA-kiezers en een lichtere oververtegenwoordiging van de Sp.a – Spirit-kiezers. Daartegenover staat een sterke ondervertegenwoordiging van het Vlaams Belang en de Lijst Dedecker en een lichte ondervertegenwoordiging van Open VLD. Om in de mate van het mogelijke hieraan te verhelpen werd een weging doorgevoerd op basis van leeftijd, geslacht, opleiding en stemgedrag.

De weegcoëfficiënten werden geschat via een Iterative Proportional Fitting procedure (Rink & Swyngedouw, 2008). Rekening houdende met de stemmen voor Franstalige partijen, de item-non-respons en de niet-stemmers binnen de steekproef, bekomen we

een statistisch correcte verdeling over de verschillende partijen (voor de Vlaamse kiezers). Een tweede weegcoëfficiënt werd aangemaakt op basis van leeftijd, geslacht en opleiding – met weglating van stemgedrag. Dit is noodzakelijk voor bepaalde analyses waar het niet wenselijk is te wegen naar stemgedrag.

Tabel 1. Verdeling van het stemgedrag (Vlaanderen)

	Steekproefverdeling				Populatieverdeling
	Ongewogen		Gewogen met w_agev		
	Frequentie	Procent	Frequentie	Procent	Procent
CD&V/N.VA	359	33,1	289	26,8	28,4
Open VLD	178	16,4	187	17,3	18,2
Sp.a-Spirit	192	17,7	158	14,7	15,8
Vlaams Belang	124	11,4	190	17,6	18,4
Groen!	67	6,2	62	5,8	6,1
Lijst Dedecker	41	3,8	59	5,5	6,2
Blanco/ongeldig	39	3,6	46	4,3	4,9
Totaal	1.000	92,3	992	91,9	
Andere	18	1,7	21	1,9	2,0
Niet gestemd	25	2,3	25	2,3	/
Weet niet	21	1,9	21	1,9	/
Geen antwoord	20	1,8	20	1,9	/
Totaal	1.084	100,0		100,0	100,0

In wat volgt zal steeds aangegeven worden welke weging gebruikt werd. Alle verbanden die aangegeven worden in dit rapport werden op hun statistische relevantie getest op niveau $p: 0.001$.

Omwille van de politieke relevantie zullen we in wat volgt Groen! ($n=67$) en LDD ($n = 41$) toch afzonderlijk analyseren. De lezer is bij deze wel gewaarschuwd dat de gegevens hier gebaseerd zijn op een klein aantal respondenten – weliswaar toevallig geselecteerd – maar omwille van de omvang niet zeer betrouwbaar (grote steekproeffluctuaties).

3. HOE ZIJN DE ELECTORATEN VAN DE VLAAMSE PARTIJEN IN 2007 SAMENGESTELD?

Tabel 2 geeft de sociaaldemografische samenstelling weer van de verschillende Vlaamse electoraten.

Tabel 2. De samenstelling van de Vlaamse electoraten naar leeftijd, beroepssituatie, kerkelijke betrokkenheid, opleiding, geslacht, lidmaatschap verenigingen, lidmaatschap ziekenfonds en lidmaatschap vakbond voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers 2007 (bivariate totale effecten)

Leeftijd	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal*
	CD&V-NVA	Open VLD	SpA-spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
18-24j	8,5	6,7	10,78	16,52	12,52	12,44	11,6	10,2
25-34j	12,7	12,67	21,43	10,00	23,01	25,48	15,39	15,4
35-44j	15,67	20,98	20,84	22,16	20,6	17,19	17,29	19,0
45-54j	14,99	22,33	17,47	18,73	27,77	21,67	18,84	18,6
55-64j	15,84	14,66	12,8	16,7	5,88	17,36	17,75	14,4
65-85j	32,31	22,65	16,68	15,89	10,21	5,86	19,13	22,5

Beroepssituatie	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V-NVA	Open VLD	SpA-spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Hoger kader, professionals	26,38	25,24	22,7	14,85	38,67	23,73	12,87	25,09
Bedienden, ambtenaren	21,69	21,95	21,43	20,4	21,5	19,12	15,56	20,69
Zelfstandigen	4,13	8,61	4,28	5,37	3,99	6,83	5,79	5,52
Geschoolde arbeiders	6,61	9,72	6,94	11,44	3,27	12,95	16,01	8,97
Ongeschoolde arbeiders	29,76	27,06	32,62	37,93	19,07	32,99	44,01	30,08
Gepensioneerden***	7,34	4,3	6,64	4,53	0	0	2,72	5,36
Niet-actieven	4,09	3,12	5,4	5,48	13,49	4,38	3,04	4,29

Kerkelijke betrokkenheid	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V-NVA	Open VLD	SpA-spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Geen	7,84	14,06	15,71	24,92	30,28	21,54	18,82	16,08
Vrijzinnig	2,9	14,23	16,46	9,07	14,25	5,06	7,33	9,58
Andere religie	1,96	0,74	13,14	2,36	5,19	0	9,2	3,78
Randkerkelijk	22,48	25,07	22,79	26,9	11,64	49,52	19,51	24,47
Kerkelijk	36,26	35,91	28,72	32	27,58	22,44	30,43	32,45
Kerks	28,56	9,99	3,18	4,74	11,07	1,43	14,71	13,64

Opleiding	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V- NVA	Open VLD	SpA- spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Lager	18,13	12,38	17,31	16,34	3,88	13,2	15,91	16,14
Lager secundair	23,94	23,6	21,11	24,74	17,27	20,88	24,73	21,5
Hoger secundair	28,58	34,9	35,75	48,17	34,61	43,89	40,69	33,2
Hoger	29,35	29,12	25,82	10,75	44,24	22,03	18,66	29,16

Geslacht	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V- NVA	Open VLD	SpA- spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Man	43,3	53,9	45,6	58,5	36,6	74,4	50,1	49,1
Vrouw	56,7	46,1	54,4	41,5	63,4	25,6	49,9	50,9

Lidmaatschap	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V- NVA	Open VLD	SpA- spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Lid	53,95	41,14	40,54	31,43	59,33	44,61	37,63	44,67
Geen lid	46,05	58,86	59,46	68,57	40,67	55,39	62,37	55,33

Mutualiteit	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V- NVA	Open VLD	SpA- spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Christelijke mutualiteit	78,11	34,12	38,64	50,55	71,71	54,64	58,9	55,51
Socialistische mutualiteit	8,42	20,72	42,29	29,93	9,22	20,23	19,97	21,38
Liberaal mutualiteit	1,34	16,33	2,92	6,74	1,43	5,64	5,12	5,83
Andere	12,14	28,84	16,14	12,78	17,64	19,49	16,01	17,28

Vakbond	Stemgedrag Kamer 2007*							Totaal**
	CD&V- NVA	Open VLD	SpA- spirit	Vlaams Belang	Groen!	Lijst Dedecker	Andere	
Socialistische vakbond	6,47	5,09	26,9	15,71	7,77	12,03	14,6	11,44
Christelijke vakbond	23,18	17,21	12,39	20,12	16,89	20,18	29,44	19,21
Liberaal vakbond / Andere	0,29	4,82	2,01	4,64	0	0	4,3	2,28
Geen lid	70,05	72,88	58,7	59,52	75,34	67,79	51,66	67,07

* gewogen naar leeftijd, geslacht en opleiding

** gewogen naar leeftijd, geslacht, opleiding en stemgedrag

*** Betreft de gepensioneerden waarvan geen informatie beschikbaar is over hun laatst uitgeoefend beroep. Categorie wordt enkel gegeven voor de volledigheid. Geen inhoudelijke conclusies zijn hierbij mogelijk.

In tabel 2 werden in het vet die categorieën kiezers aangeduid die beduidend over – of ondervertegenwoordigd zijn in vergelijking met het gehele electoraat (laatste kolom). Op basis hiervan trachten we een profiel te schetsen van hoe de typische (welke klemtonen zijn vast te stellen?) kiezer van elke partij (of kartel) eruit ziet. We gebruiken hiertoe het stemgedrag voor de Kamer. Natuurlijk is de diversiteit groot zoals uit tabel 2 blijkt, maar we duiden op de meest voorkomende en de over- en ondervertegenwoordigde categorieën.

CD&V – N-VA kent voornamelijk een ouder kiespubliek (65+ en gepensioneerd) dat een doorsnede vormt van alle kiezers wat betreft beroep en opleiding. De vrouwen zijn oververtegenwoordigd, het is een electoraat dat ingesloten is in de katholieke kerk (kerkelijken en kerksen) en dat actief is in het verenigingsleven. Niet verwonderlijk is dat ze lid zijn van de Christelijke Mutualiteit (CM) maar en dat het CD&V – N-VA-electoraat voor een belangrijk gedeelte uit leden van de christelijke vakbond (het ACV) bestaat.

Open VLD kent een kiespubliek met een klemtoon op de middelbare leeftijd (45 – 64j.) dat in vele gevallen een zelfstandige is (maar veel minder een ongeschoolde arbeider). Het is een uitgesproken vrijzinnig electoraat. Vanaf het opleidingsniveau lager middelbaar en hoger is het een doorsnede van de Vlaamse kiezer, evenals wat betreft geslacht en lidmaatschap van verenigingen. Open VLD kent beduidend meer leden (van de kleinere liberale mutualiteit) en van de kleine andere ziekenfondsen. Haar kiezers zijn duidelijk in mindere mate lid van de vakbonden.

Sp.a – Spirit kent een iets jonger electoraat (25 – 34j.), maar mist de ouderen enigszins (55 – 85j.). Haar kiezers vormen een doorsnede van de gehele beroepsbevolking en qua opleiding, op de hoogste opleidingen (hogeschool en universiteit) na. Het zijn vrijzinnige kiezers of gelovigen van de in aantallen kleinere godsdiensten in Vlaanderen. De vrouwen zijn oververtegenwoordigd in dit electoraat en bestaat voornamelijk uit mensen die lid zijn van het verenigingsleven. Niet verwonderlijk zijn ze veelal lid van de socialistische mutualiteit, en relatief gesproken beduidend meer lid van de socialistische vakbond.

Vlaams Belang kent een uitgesproken jong kiespubliek (18-24j.) maar is ondervertegenwoordigd binnen oudste generatie (65 – 85j.). De nadruk ligt op ongeschoolde en geschoolde arbeiders. Haar kiezers zeggen geen levensbeschouwing te hebben en bezitten voornamelijk een scholing gelijk aan het hoger secundair onderwijs. Het is voornamelijk een mannelijk electoraat dat beduidend minder lid is van het verenigingsleven. Ze zijn aangesloten bij de socialistische mutualiteit maar eveneens beduidend meer lid van de socialistische en liberale vakbonden.

Het profiel van de **Groen!**-kiezer is minder zeker – gezien de eerder kleine aantallen waarop het berekend wordt. Groen! is goed vertegenwoordigd in twee leeftijdcohorten: de 25-36-jarigen en de 45-54-jarigen. Boven de 55 jaar kent ze nog weinig kiezers. Het gaat om een hooggeschoold electoraat van hoger kaders en professionals en kiezers die niet beroepsactief zijn (huisvrouwen en studenten). Qua levensovertuiging zijn

binnen haar electoraat de vrijzinnige kiezers en kiezers die stellen geen levensovertuiging te bezitten oververtegenwoordigd. Het is voornamelijk een vrouwelijk electoraat dat veelal lid is van het verenigingsleven en terug te vinden is bij de Christelijke Mutualiteit. De Groen!-kiezers zijn weinig of niet lid van een vakvereniging.

Met het profiel van de LDD-kiezer moeten we ook voorzichtig zijn omwille van de kleine aantallen waarop het gebaseerd is. Het is een relatief jong electoraat met een nadruk op de 25-34-jarigen, maar mist de boot bij de oudste leeftijdscohort (65-85j.). Deze kiezer is voornamelijk randkerkelijk (zegt katholiek te zijn, maar praktiseert niet). Zijn scholingsgraad is veelal beperkt tot de hogere humaniora en het zijn voornamelijk mannen. Het LDD-electoraat vormt een doorsnede van het gehele Vlaamse electoraat wat betreft lidmaatschap van verenigingen en zuilaanhangigheid (lidmaatschap mutualiteit en lidmaatschap vakbond).

De samenstelling van een electoraat zegt nog niets over welke categorieën kiezers nu juist meer geneigd zijn om voor een bepaalde partij stemmen. Die vraag beantwoorden we in de volgende paragrafen.

4. STRUCTURELE DETERMINANTEN VAN STEMGEDRAG

Onder de structurele determinanten verstaan we sociaaldemografische kenmerken zoals de kenmerken leeftijd, beroep, kerkelijke betrokkenheid, onderwijsniveau, geslacht, actief lidmaatschap van verenigingen, lidmaatschap van een mutualiteit, en lidmaatschap van een vakbond. In het verleden bleken deze kenmerken het stemgedrag behoorlijk mee te bepalen (zie tabel 3). Dat was niet anders in de federale verkiezingen van 2007. Van de gebruikte kenmerken bleken geslacht, kerkelijke betrokkenheid, actief lidmaatschap van verenigingen, mutualiteit, en lidmaatschap van vakbonden belangrijke effecten te hebben op het stemgedrag.

Tabel 3. Multinomiaal logistisch model voor het stemgedrag van de Vlaamse kiezers (1999, 2003, 2007).

Parameter	df	1999			2003			2007		
		L ²	p	L ² /df	L ²	p	L ² /df	L ²	p	L ² /df
Intercept	6	33,29	<0,0001		83,25	<0,0001		21,02	0,0018	
Leeftijdsklasse	30	78,06	<0,0001	2,60	52,30	0,0071	1,74	28,33	0,553	0,94
Geslacht	6	17,48	0,0077	2,91	11,16	0,0834	1,86	33,22	<0,0001	5,54
Opleiding	18	57,00	<0,0001	3,17	30,72	0,0310	1,71	26,02	0,0993	1,45
Beroepssituatie	36	73,23	0,0002	2,03	34,44	0,5430	0,96	26,54	0,875	0,74
Kerkelijke betrokkenheid	30	160,08	<0,0001	5,34	79,39	<0,0001	2,65	96,18	<0,0001	3,21
Mutualiteit	18	237,02	<0,0001	13,17	150,31	<0,0001	8,35	93,26	<0,0001	5,18
Vakbond	24	98,08	<0,0001	4,09	45,41	0,0052	1,89	41,23	0,0157	1,72
Actief lid verenigingen	6	21,36	0,0016	3,56	7,50	0,2771	1,25	20,37	0,0024	3,40
Model fit:		L ² =4.949,85; df=8.562; p = 1,000			L ² =2.679,30; df=4.926; p = 1,000			L ² =2769,23; df=5130; p = 1,000		

De sterkte van de effecten is af te leiden uit de ratio L²/df. Hoe groter de ratio, hoe sterker het effect. In 2007 is het sterkste effect het *geslacht* van de respondent. Nooit voor-

heen was het effect van geslacht zo sterk. In de federale verkiezingen van 2003 was het effect niet eens statistisch significant. In 1999 was het dat wel, maar het effect was toen minder sterk.

Het tweede sterkste effect in 2007 is het behoren tot een bepaalde mutualiteit. *Mutualiteit* wordt in het verkiezingsonderzoek aangewend als een proxyvariabele (samen met het kenmerk vakbondslidmaatschap) voor *zuilaanhorigheid*. Dit betekent dat de stemkeuze in grote mate bepaald wordt door de mutualiteit waarvan men lid is en dus van de zuil waarbij men het dichtste aanleunt. Ook in 2003 en 1999 was dit een belangrijke determinant van het stemgedrag. Toen had het behoren tot een bepaalde mutualiteit/zuilaanhorigheid zelfs het sterkste effect op de partijkeuze.

Het derde sterkste effect in 2007 is of men actief lid is van een *vereniging* of niet. In 2003 was dit effect niet significant, maar in 1999 was het dat wel. *Kerkelijke betrokkenheid of levensbeschouwing* is het vierde sterkste effect in 2007. Ook in 1999 en 2003 leverde deze variabele een significante bijdrage tot de voorspellingskracht van het model. De sterkte van het effect is in 2007 zelfs iets groter geworden dan in 2003.

Ten aanzien van de voorbije verkiezingen moet worden vastgesteld dat *noch leeftijds-klasse, noch opleiding of beroepssituatie* in hun geheel genomen een wezenlijk effect hebben op het stemgedrag in 2007. In 1999 waren deze drie variabelen wel nog van belang. Toen hadden zij een significant effect op de stemkeuze. In 2003 viel beroepssituatie al weg en werd het effect van opleiding op de stemkeuze al kleiner. Deze trend heeft zich dus doorgezet in 2007. *Inhoudelijk betekent dit dat alle partijen in 2007 eenzelfde kans hebben op een stem binnen elke leeftijdsgroep, binnen elk opleidingsniveau en binnen elke professionele categorie. Concreter: de CD&V – N-VA wordt niet meer gekenmerkt door een uitgesproken bejaard electoraat, Groen! niet meer door een zeer hoogopgeleid electoraat, Sp.a – Spirit niet meer door een hoog stemaandeel binnen de arbeiders, evenmin is het Vlaams Belang nog gekenmerkt door een laagopgeleid electoraat afkomstig uit de arbeidersgroep en VLD niet meer door een hoog stemaandeel binnen de zelfstandigen. Het spreekt voor zich dat de kartelvorming hiermee voor verantwoordelijk is.*

Hoewel deze analyse een beeld geeft van de variabelen die het stemgedrag mee bepalen, is er een gedetailleerdere analyse noodzakelijk om te zien welke categorieën van de bevolking meer of minder geneigd zijn om op een bepaalde partij te stemmen. Onderstaande tabel (tabel 4) toont deze effecten in de vorm van afwijkingen van het percentage stemmen uit bepaalde categorieën kiezers ten aanzien van het totaal bereikte stemmenpercentage voor de partij. Deze effecten zijn *zuivere netto directe-effecten*, waarbij gecontroleerd wordt voor alle overige kenmerken in het model. In de tabel zijn de resultaten van 2003 en die van 2007 opgenomen om vergelijkingen mogelijk te maken.

Tabel 4. Netto afwijkingen in procentpunten t.a.v. het globale stemmenpercentage

	2003						2007					
	CD&V	VLD	sp.a - Spirit	Vlaams Blok	Agalev	N-VA	CD&V - N-VA	Open VLD	sp.a - Spirit	Vlaams Belang	Groen!	LDD
Algemeen gemiddelde	20,16%	23,04%	22,53%	17,19%	3,85%	4,59%	28,42%	18,50%	15,65%	18,78%	6,62%	5,85%
Leeftijd												
18-24j	-6,97	0,90	10,54	1,58	-0,17	0,42	-	-	-	-	-	-
25-34j	-7,18	7,32	4,08	2,28	-1,25	-1,72	-	-	-	-	-	-
35-44j	-1,57	-0,85	-6,82	2,44	0,28	-0,83	-	-	-	-	-	-
45-54j	-4,79	-3,99	5,99	-2,24	1,50	-0,36	-	-	-	-	-	-
55-64j	-0,94	1,02	-1,64	-1,01	3,20	4,33	-	-	-	-	-	-
65-85j	14,90	-2,72	-5,85	-2,30	-2,53	-0,67	-	-	-	-	-	-
Beroepssituatie												
Hoger kader, professionals	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bedienden, ambtenaren	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zelfstandigen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Geschoolde arbeiders	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ongeschoolde arbeiders	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gepensioneerden	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Niet-actieven	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kerkelijke betrokkenheid												
Geen	-12,18	1,73	10,90	-1,59	0,47	0,44	-12,92	-3,32	1,00	7,11	5,53	0,43
Vrijzinnig	-16,85	-3,72	11,03	-0,29	4,92	-2,95	-15,95	7,98	8,58	-2,77	5,22	-2,85
Andere religie	-18,92	15,65	-6,33	-0,55	-0,13	9,10	-12,24	-16,00	30,88	-6,83	0,99	-5,69
Randkerkelijk	-4,09	4,07	-1,07	1,53	0,45	-0,60	-0,82	0,48	-1,10	2,72	-2,48	2,92
Kerkelijk	10,12	-4,86	-4,54	3,78	-2,38	1,09	13,20	1,96	-4,47	-7,62	-0,13	-1,90
Kerks	25,82	-11,22	-3,59	-10,29	-1,21	-0,54	23,74	-1,32	-9,34	-6,30	-3,57	-5,77
Opleiding												
Lager	7,26	-3,99	-2,60	6,98	-2,86	-3,06	-	-	-	-	-	-
Lager secundair	0,57	2,90	-2,30	1,23	-0,82	-0,89	-	-	-	-	-	-
Hoger secundair	-4,37	0,98	0,81	-0,17	-0,27	1,74	-	-	-	-	-	-
Hoger	-1,89	0,42	3,44	-8,06	4,03	1,47	-	-	-	-	-	-
Geslacht												
Man	-	-	-	-	-	-	-3,09	0,89	-2,70	4,15	-2,19	3,55
Vrouw	-	-	-	-	-	-	2,96	-0,85	2,59	-3,97	2,09	-3,39
Lidmaatschap												
Lid	-	-	-	-	-	-	5,14	-1,34	-0,81	-4,32	2,50	0,02
Geen lid	-	-	-	-	-	-	-4,22	1,10	0,66	3,55	-2,05	-0,01
Mutualiteit												
Christelijke mutualiteit	10,22	-2,50	-5,98	-1,91	0,86	-0,04	9,23	-7,06	-2,84	-1,55	2,01	-0,19
Socialistische mutualiteit	-14,61	-8,54	22,26	2,26	-1,52	-3,85	-13,46	0,55	11,70	6,80	-2,81	-1,39
Liberale mutualiteit	-19,25	44,25	-17,37	-0,34	-1,82	0,71	-18,80	29,21	-6,75	1,86	-4,08	-0,14
Andere	-7,96	1,09	-5,48	5,21	0,11	8,08	-6,50	11,35	-2,59	-3,82	-1,55	2,27
Vakbond												
Christelijke vakbond	4,87	-8,50	2,01	3,90	0,18	-0,78	6,91	-2,22	-4,87	0,17	-0,42	-0,75
Socialistische vakbond	-7,49	-6,09	-1,89	5,35	3,28	-2,73	-6,12	-6,02	8,37	-0,20	-1,95	0,38
Liberale vakbond	4,76	8,98	-10,82	-7,65	-0,67	-2,95	-20,57	25,43	-2,97	15,99	-5,71	-5,74
Andere	17,69	4,39	-1,23	-12,84	-2,25	1,09	3,72	7,06	-2,17	-5,48	-4,58	5,51
Geen lid	-1,54	3,32	0,32	-1,11	-0,55	0,88	-1,03	0,92	0,46	-0,58	1,98	0,11

Men leest de cijfers in deze tabel als volgt. Indien bij een bepaald kenmerk een streepje staat (-) betekent dit dat er in zijn geheel genomen geen beduidende afwijking over de verschillende categorieën in voorkeur voor partijen was. (We rapporteren de toevalsfluctuatie, die er natuurlijk wel is, niet.) De partijen scoren dan binnen deze categorieën van dit kenmerk hun algemene verkiezingsuitslag. Hoe leest men nu de rest. In 2007 bijvoorbeeld zien we dat CD&V – N-VA ongeveer 12,92 procentpunten minder scoort (vandaar – 12,92) in de categorie van kiezers die verklaren ‘geen levensbeschouwing’ te hebben, in vergelijking met het algemeen gemiddelde of de verkiezingsuitslag van 28,42%. In feite betekent dit dat CD&V – N-VA in deze categorie dus zowat een kans had van $(28,42 - 12,92 =) 15,5\%$ om een stem te halen. De cijfers in de tabel zijn dus afwijkingen in procentpunten ten aanzien van het globale gemiddelde (de verkiezingsuitslag rekening gehouden met Blanco/ongeldig en zonder de Brusselse kiezer). Hierbij moet natuurlijk opgemerkt worden dat de afwijkingen absoluut zijn. Voor kleinere partijen betekent 4 procentpunten dus relatief gezien meer dan voor grotere partijen. Voor N-VA is het dus bijvoorbeeld een zeer belangrijk gegeven dat het stempercentage (in 2003) 4,33 procentpunten hoger lag in de groep van 55- tot 64-jarigen dan het algemeen gemiddelde van 4,59%. Relatief gezien betekent dit immers zowat dubbel zoveel stemmen in deze categorie dan gemiddeld genomen.

Men kan opmerken dat de globale stempercentages in 2007 van de verschillende partijen niet identiek zijn aan de cijfers vermeld in § 2. Dat is te wijten aan het optreden van ontbrekende waarden (door het niet beantwoorden van bepaalde vragen), waardoor sommige respondenten niet gebruikt kunnen worden in de analyses.

De tabel toont enkele opvallende effecten in vergelijking met de resultaten van 2003. Waar CD&V in 2003 moeilijkheden ondervond om de jongere kiezer aan te spreken (telkenmale -7% procentpunten als we de twee jongste categorieën bekijken), is dat in 2007 niet langer het geval. De hoge kans op een stem van oudere leeftijdsgroepen van CD&V in 2003 (+15 procentpunten in de categorie 65-85-jarigen!) is in 2007 blijkbaar minder uitgesproken geworden. Sp.a – Spirit van haar kant spreekt duidelijk minder aan bij het jongere publiek dan in 2003. Bij de federale verkiezingen 2003 kon Sp.a-Spirit nog rekenen op een kans van 33% op de stemmen in de categorie 18- tot 24-jarigen (22,53 + 10,54); in 2007 liep dit terug tot zowat 16%¹.

Qua opleiding valt op te merken dat CD&V – N-VA zijn ondervertegenwoordiging in 2003 bij de hogeropgeleide kiezer kwijt is, maar tegelijkertijd ook zijn oververtegenwoordiging bij de laagstopgeleiden. Vlaams Belang raakt eveneens zijn hogere kans in 2003 op een stem bij de laagopgeleide kiezers in 2007 kwijt. Omgekeerd raakt het ook zijn lage kans op een stem in 2003 bij de hoogopgeleiden kwijt. Het Vlaams Belang verliest dus relatief gesproken aandeel binnen de laagopgeleide kiezers en wint een bijkomend aandeel bij de hoogopgeleide kiezers. Een hoge opleiding vormt in 2007 dus blijkbaar geen obstakel meer voor een stem op het Vlaams Belang.

---

¹ Merk op dat de schatting hier de leeftijdscategorie 18-24 jaar betreffen en dat alleen gebruik is gemaakt van de respondenten waarvan we voor alle kenmerken informatie hebben.

Dat CD&V – N-VA nog steeds goed scoort bij kerkelijke en kerkse kiezers blijkt duidelijk uit de data (+13 procentpunten bij kerkelijke en +24 procentpunten bij kerkse kiezers). De cijfers blijken bovendien sterk overeen te komen met die uit 2003 (respectievelijk +10 en +26 procentpunten). De kartelvorming met N-VA heeft dus niet geleid tot een verminderde aantrekkelijkheid van CD&V bij deze groep kiezers. Dat is overigens niet verwonderlijk aangezien N-VA in 2003 niet significant meer of minder stemmen behaalde bij de kerkelijke en kerkse kiezers. Het effect van de kartelvorming was op dit aspect dus neutraal. Opvallend is wel dat het Sp.a – Spirit is die veel stemmen ronselde bij mensen van een andere religie (+31 procentpunten). Dit effect is volledig toe te schrijven aan de stemmen van kiezers die zeggen de Islam als godsdienst te belijden. Sp.a-Spirit krijgt binnen deze groep 80% van de stemmen. In 2003 waren het VLD (+16 procentpunten) en N-VA (+9 procentpunten) die hier met de stemmen gingen lopen. Open VLD slaagt hier in 2007 echter duidelijk niet meer in (-16 procentpunten). Omwille van de kleine aantallen respondenten (47) met een andere religie moeten deze cijfers met voorzichtigheid worden gelezen.

Statistisch belangrijker is dat de traditionele breuklijnen langsheen de zuilen nog niet verdwenen zijn. Leden van de Christelijke Mutualiteit zijn veel meer geneigd om op CD&V – N-VA te stemmen dan op eender welke andere partij, terwijl leden van de liberale mutualiteit veel meer geneigd zijn om op Open VLD te stemmen dan op eender welke andere partij. Dit was ook al zo in 2003, hoewel leden van de liberale mutualiteit toen nog meer (+44 procentpunten) geneigd waren om voor VLD te stemmen dan in 2007 (nog maar +29 procentpunten). Voor Sp.a – Spirit gaat iets gelijkaardigs op, maar deze partij blijkt toch minder in staat om haar mutualiteitsleden exclusief aan zich te binden. Leden van de socialistische mutualiteit stemmen weliswaar meer op Sp.a – Spirit (+12 procentpunten), maar eveneens meer op Vlaams Belang (+7 procentpunten). Uiteindelijk is de kans op een stem van de leden van de socialistische mutualiteit op Vlaams Belang ($18,78\% + 6,80 = 25,58\%$) bijna gelijk aan de kans op een stem voor Sp.a – Spirit ($15,65\% + 11,70 = 27,35\%$). In 2003 deed zich deze situatie ook al voor, zij het veel minder uitgesproken. Toen had Sp.a – Spirit een kans van 44,79% op een stem van de leden van een socialistische mutualiteit en Vlaams Belang slechts een kans van 19,45%. Deze cijfers geven ook aan dat Sp.a – Spirit, net zoals Open VLD, minder in staat is dan vroeger om haar mutualiteitsleden te mobiliseren om voor haar te stemmen.

Voor de vakbonden gaat een vergelijkbaar verhaal op. Leden van een christelijke vakbond zijn meer geneigd te stemmen voor CD&V – N-VA (+7 procentpunten), en zijn dit ook meer geneigd dan in 2003 (toen was het verschil +5 procentpunten). Leden van een socialistische vakbond zijn eveneens meer geneigd te stemmen voor Sp.a – Spirit (+8 procentpunten). Opvallend is dat hoewel leden van een liberale vakbond meer geneigd zijn te stemmen voor Open VLD 43,93%, het Vlaams Belang toch ook een heel hoge kans op een stem heeft van de liberale vakbondsleden, namelijk 34,77%. Wel moet hier weerom enige omzichtigheid worden gehanteerd, gezien de kleine aantalen leden van de liberale mutualiteit in onze steekproef.

5. CULTURELE DETERMINANTEN VAN HET STEMGEDRAG

Hoewel de structurele determinanten belangrijke directe netto-effecten uitoefenen op het stemgedrag, kan men aannemen dat andere attitudinale kenmerken mee het stemgedrag bepalen. De kiezer wordt nu eenmaal niet alleen gekenmerkt door zijn of haar sociale afkomst maar ook door de fundamentele waarden waarmee hij/zij in het leven staat en de wijze waarop hij/zij de wereld bekijkt en ervaart. Meestal diepgewortelde attitudes die mee bepaald worden door de structurele sociale inbedding van de kiezer in de samenleving. Naast deze attitudes onderzoeken we ook de invloed van de houding t.a.v. een aantal politieke kwesties op het stemgedrag. In dit rapport wordt de invloed van een groot aantal van deze kenmerken op stemgedrag bestudeerd.

In totaal werden 13 concepten gemeten:

- Complexiteit: de mate waarin men de huidige samenleving complex en moeilijk te begrijpen vindt.
- Autoritarisme: de mate waarin men autoritaire denkbeelden aanhangt.
- Wantrouwen: de mate waarin men de medemens in het algemeen niet vertrouwt.
- Politieke vervreemding (aliënantie): de mate waarin men een kloof percipieert tussen het politieke bestel en het eigen bestaan.
- Etnocentrisme: de mate waarin men negatieve gevoelens koestert ten overstaan van vreemdelingen of etnische minderheden.
- Economische progressiviteit – economisch conservatisme: de mate waarin men op economisch vlak progressieve denkbeelden aanhangt. De klassieke economische links-rechtstegenstelling dus.
- Ethisch progressivisme: de mate waarin men ethisch progressieve denkbeelden aanhangt (tolerant ten aanzien van abortus, euthanasie, en het aanvaarden van de mogelijkheid tot adoptie door homoseksuele koppels).
- Utilitair individualisme: de mate waarin men het eigen belang voor laat gaan op het belang van de gemeenschap.
- Repressie: de mate waarin men vindt dat hard opgetreden moet worden ten aanzien van misdadigers en criminaliteit
- (Post)materialisme: Welke waarden men prefereert als het meest nastrevenswaardig in de samenleving materiële of immateriële (het aantal postmaterialistische waarden dat men opnoemt wanneer gevraagd wordt naar welke vijf waarden uit een reeks van twaalf gegeven waarden men belangrijk vindt (zes hiervan zijn postmaterialistisch)).
- Pro België: de mate waarin men een federale Belgische Staat voorstaat, ten koste van meer Vlaamse autonomie (of omgekeerd de mate waarin men meer Vlaamse autonomie voorstaat ten koste van de invloed van de federale Belgische Staat).
- Milieu Actie: de mate waarin men bereid is bepaalde acties te ondernemen om bij te dragen aan een betere leefomgeving (zoals bijvoorbeeld een hogere prijs betalen voor minder schadelijke producten).

- Milieubewustzijn: de mate waarin men zich bewust is van de toestand van het leefmilieu en positief staat tegenover de bescherming van het milieu.

In appendix vindt men de precieze items die gebruikt werden om de concepten te meten, alsook details over de analysetechnieken.

Van elk van deze schalen kunnen gemiddelde scores worden berekend, die dan over de kiezerskorpsen heen vergeleken kunnen worden. Voor deze analyse werden alle schalen zodanig opgesteld dat ze van 0 tot 10 lopen. In figuur 1 wordt dit gedaan voor vijf schalen: complexiteit, autoritarisme, wantrouwen, politieke vervreemding, en ethnocentrisme.

Vlaams Belang-stemmers en zij die in de categorie 'andere' vallen (blanco, ongeldig, etc.) vinden de samenleving duidelijk het meest complex (respectievelijk gemiddelde scores van 5,53 en 5,56). Lijst Dedecker-stemmers scoren ongeveer even hoog op dit concept als de stemmers op de andere partijen. De Groen!-stemmers vormen de uitzondering. Zij behalen een relatief lage score, wat erop wijst dat Groen!-stemmers de samenleving minder complex en verwarrend vinden dan de andere kiezerskorpsen.

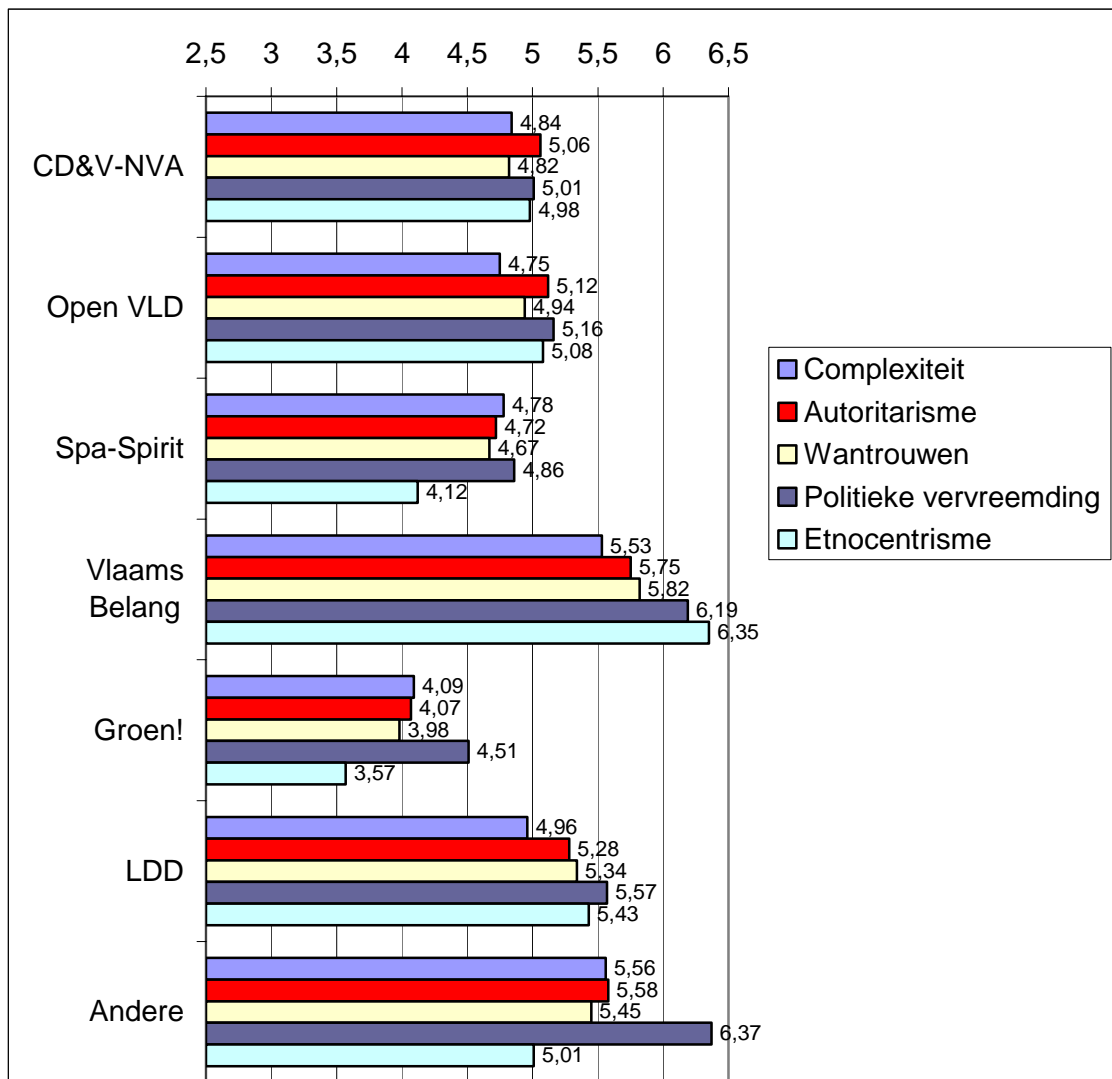
Vlaams Belang- en Lijst Dedecker-stemmers scoren duidelijk hoger op de autoritarismeschaal dan de overige kiezerskorpsen. De andere partijen bevinden zich zowat in een middengroep, met opnieuw Groen! als uitzondering. Deze kiezers worden gekenmerkt door de minst autoritaire opstelling van alle kiezerskorpsen.

Groen!-stemmers hebben het meeste vertrouwen in de medemens. Hun lage score op de wantrouwschaal toont dit aan. Bij de andere partijen schiet deze score naar omhoog, met opnieuw Vlaams Belang en Lijst Dedecker als uitschieters (samen met de categorie 'andere').

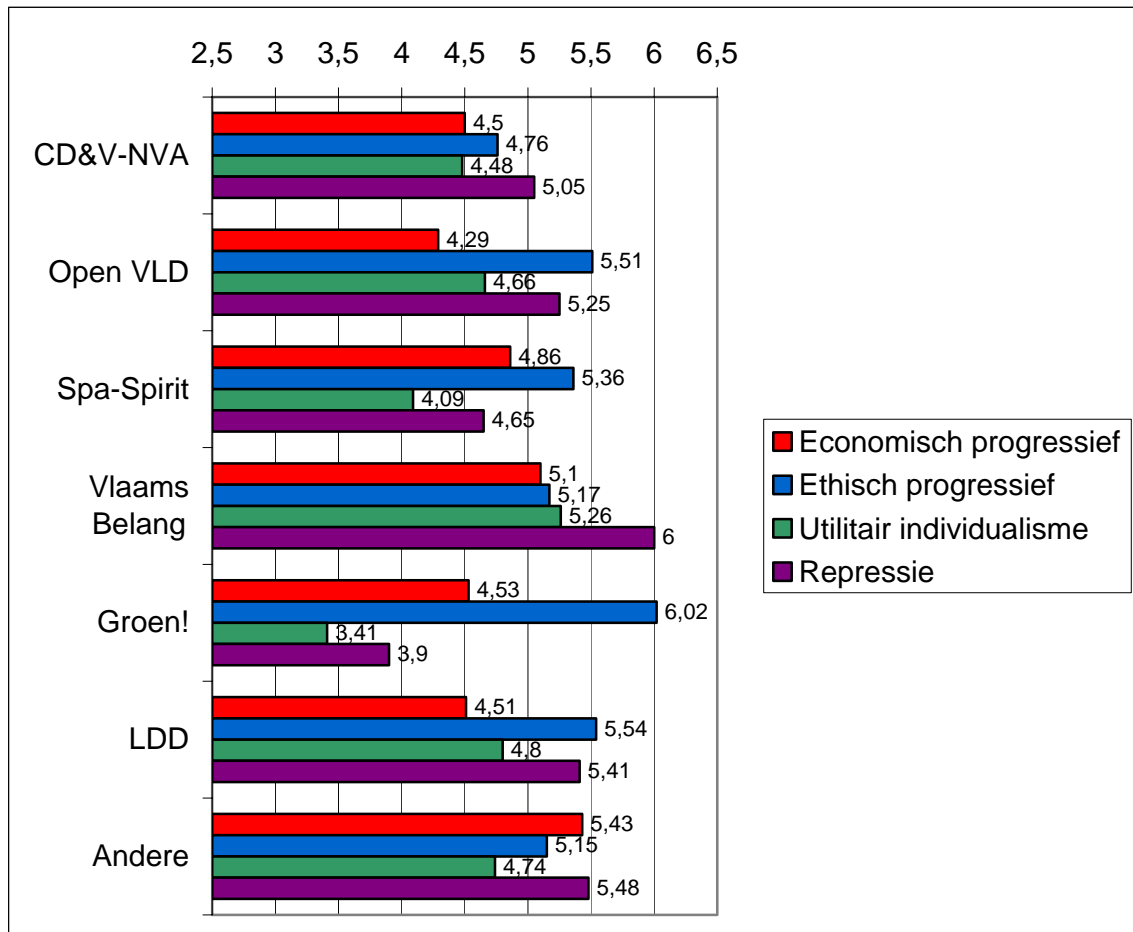
En voor ethnocentrisme kan exact hetzelfde worden gesteld, zij het dan in nog iets extremere termen. De score van de Groen!-stemmers op de ethnocentrismeschaal is bijzonder laag (3,57) in vergelijking met die van Lijst Dedecker (5,43) en Vlaams Belang (6,35). Opmerkelijk is dat mensen die blanco of ongeldig stemmen ('andere') nog iets meer ethnocentrisch zijn dan Vlaams Belang-stemmers (6,37), hoewel dat verschil niet statistisch significant is.

Het feit dat hetzelfde verhaal verteld kan worden over deze vijf concepten hoeft niet te verwonderen aangezien deze schalen zeer sterk met elkaar correleren (zie appendix). Op basis van deze analyses kan men stellen dat er drie belangrijke groepen kiezers zijn in termen van deze vijf concepten: de Groen!-stemmers die weinig autoritair zijn, de medemens vertrouwen, weinig politiek vervreemd zijn, en niet ethnocentrisch zijn. Dan is er de centrumgroep (Sp.a – Spirit, CD&V – N-VA en Open VLD) die sterk vergelijkbare groepen kiezers aantrekken – gemiddeld waarden scoren op de onderzochte schalen. En ten slotte is er Vlaams Belang en Lijst Dedecker die in het segment van de bevolking kiezers rekruteert dat de wereld als uiterst complex aanziet, zijn medemens wantrouwt, negatief staat ten aanzien van etnische minderheden er autoritaire denkbeelden op nahoudt en van de politiek vervreemd is. Daarbij valt op dat Lijst Dedecker-kiezers wat minder extreem zijn dan Vlaams Belang-kiezers.

Figuur 1. Gemiddelde scores op vijf schalen per partij

Figuur 2. Gemiddelde scores op vier schalen per partij

In figuur 2 worden de resultaten van een gelijkaardige analyse getoond, voor vier schalen: economische progressiviteit, ethische progressiviteit, utilitair individualisme, en repressie. Deze schalen correleren veel minder sterk met elkaar, waardoor de verhalen enigszins verschillen van elkaar.

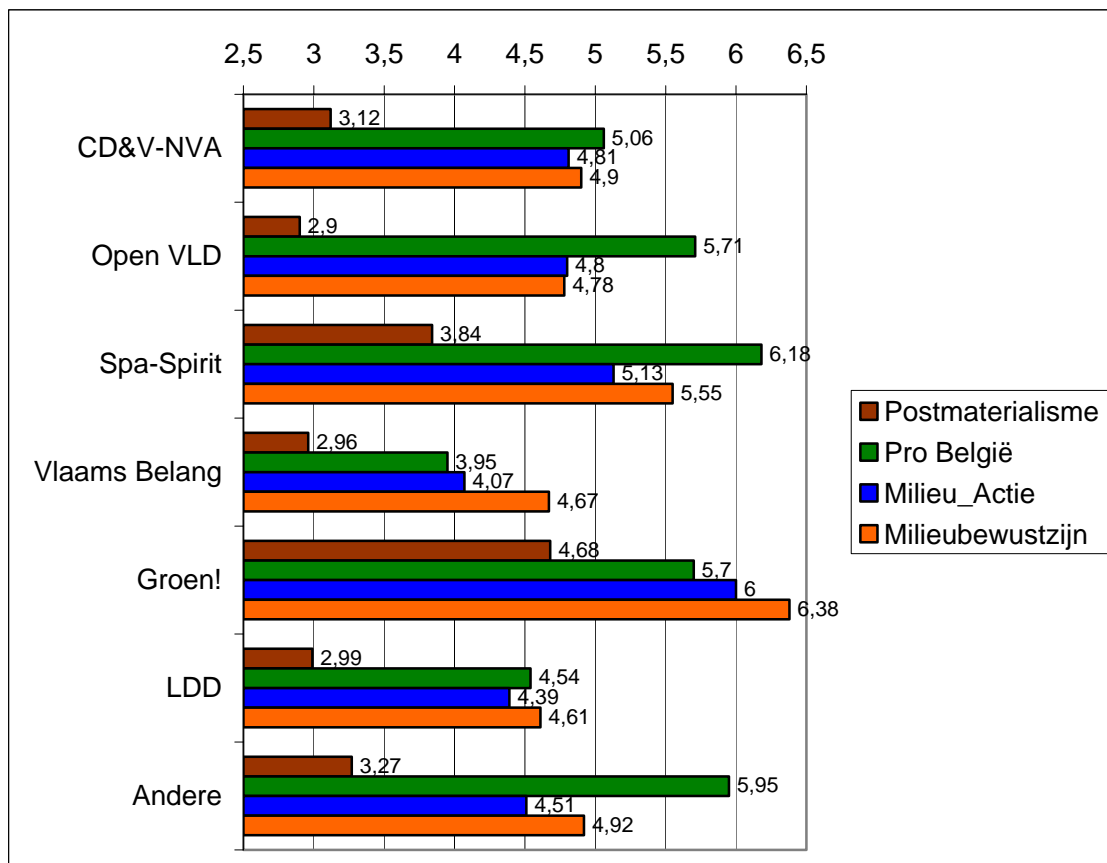
Hoewel Sp.a – Spirit zelf economisch progressief uit de hoek komt, valt op dat haar kiezers niet steeds tot de meest economisch progressieve kiezers behoren. Het is enigszins verbazend dat het precies de Vlaams Belang-stemmers zijn die hier het hoogste scoren. Dit kan deels worden verklaard aan de hand van onze vorige analyse die aantoonde dat arbeiders evenveel voor Vlaams Belang stemmen als voor Sp.a – Spirit. Open VLD-kiezers scoren het laagst op de schaal ‘economische progressiviteit’, wat weinig verrassend genoemd kan worden.

De ethisch meest progressieve kiezers zijn duidelijk te vinden bij Groen! (6,02), maar ook Lijst Dedecker- (5,54) en Open VLD-stemmers (5,51) zijn ethisch progressief te noemen. Ook de andere kiezerskorpsen scoren vrij hoog op deze schaal – wat in de lijn ligt met een eerder gerapporteerde bevinding dat de Vlaming steeds meer opschuift in de ethisch progressieve richting.

Groen!- en Sp.a – Spirit-stemmers zijn het minst individualistisch ingesteld. Vlaams Belang-stemmers het meest (5,28). De andere partijen bevinden zich er tussen in.

Wat de repressieschaal betreft, valt duidelijk op dat de Vlaams Belang-stemmers de luidste roepers zijn om een streng optreden tegenover misdadigers (score 6). Lijst Dedecker volgt op een aanzienlijke afstand (5,41), waarna de Open VLD-kiezers komen (5,25). Wederom is het Groen! dat zich distantieert van de overige groepen, met een merkkelijk lage score op de schaal (3,9).

Figuur 3. Gemiddelde score op 4 schalen per partij

Figuur 3 stelt ten slotte de resultaten voor van de laatste vier schalen: postmaterialisme, pro België, milieuactie en milieuhouding. CD&V/N – VA, Open VLD, Vlaams Belang en Lijst Dedecker situeren zich rond schaalscore 3 wanneer het gaat om de postmaterialismeschaal. Deze lage score wijst erop dat deze kiezers weinig postmaterialistisch ingesteld zijn in vergelijking met Sp.a – Spirit (3,84) en vooral de Groen!-stemmers (4,68).

De grootste aanhangers van een unitaire Belgische Staat vinden we bij Sp.a – Spirit, Open VLD, en Groen!. De CD&V – N-VA-stemmers zijn helemaal geen uitgesproken voorstander van meer Vlaamse autonomie – zoals reeds is aangehaald in Swyngedouw & Rink (2008). Vlaams Belang-stemmers en in mindere mate Lijst Dedecker-kiezers zijn de stemmers die zich maar weinig aangetrokken voelen door het idee van een unitaire

Belgische Staat. Zij verkiezen juist het tegenovergestelde: meer Vlaamse autonomie. Getuige daarvan zijn hun lage scores op de Pro België-schaal.

Wat betreft de schalen over leefmilieu kan het volgende worden gesteld. Ten eerste is het zo dat het gebruik van twee schalen (houding en actiebereidheid) in de plaats van één schaal wel degelijk van belang is. Tussen een houding en een actiebereidheid gaapt vaak een brede kloof. Ook in deze analyse bleek de correlatie tussen beide schalen niet bijzonder groot (0,38), wat erop wijst dat wie een positieve houding koestert ten opzichte van het milieu, daar nog niet direct concrete gedragingen aan koppelt. Dat gezegd, is het weinig opmerkelijk dat Groen!-stemmers het meest begaan zijn met de milieuproblematiek (score 6,38 op Milieubewustzijn), en dat zij daar ook meer dan de andere kiezers bereid zijn daar de consequenties van te dragen – namelijk door o.a. meer te betalen voor milieuvriendelijkere producten (score 6 op Milieu_Actie). De kiezers van de partijen CD&V – N-VA, Open VLD en Sp.a – Spirit liggen wat achter op de Groen!-kiezer, maar worden toch allen gekenmerkt door een vrij hoge score op deze schaal (rond 5). Lijst Dedecker-, en vooral ook Vlaams Belang-kiezers zijn een stuk minder bereid om meer te betalen voor een beter leefmilieu.

Na deze univariate analyse is het best om ook een multivariate analyse uit te voeren, om na te gaan wat de directe netto-effecten zijn van al deze kenmerken op het stemgedrag. Hiervoor werd een multinomiale logistische regressieanalyse uitgevoerd. De referentiecategorie is 'Vlaams Belang'. Er werd gecontroleerd voor alle structurele determinanten die vroeger in dit rapport besproken werden.

De resultaten van de analyse tonen aan dat er drie significante culturele effecten zijn op het stemgedrag als we het 0.001 significantieniveau nemen (zie appendix)². In vergelijking met de eerdere verkiezingen valt de grote consistentie van de resultaten op. Ethnocentrisme blijft een zeer sterke directe determinant van het stemgedrag, net zoals nationalisme (pro België – pro Vlaanderen), en de houding die men heeft ten aanzien van de politiek (vervreemd of niet).

Afwijkend ten opzichte van vroeger is dat postmaterialistische waarden in 2003 (en in 1999) een significant direct effect hadden op stemgedrag, wat in 2007 niet meer het geval blijkt te zijn. Allicht is de verklaring te vinden in het feit dat de Vlaming over het algemeen progressiever in zijn waarden is geworden, waardoor dit kenmerk niet langer een differentiërende rol weet te spelen bij het stemmen voor politieke partijen. Ethische progressiviteit heeft in 2007 weerom geen significant direct effect op stemgedrag, nadat dit ook niet in 2003 het geval was (maar in 1999 wel). Ten slotte heeft economisch progressief zijn geen duidelijk significant direct effect (op 0.001 niveau) in 2007. De twee voorgaande federale verkiezingen was dit wel het geval.

Met andere woorden, in 2007 slagen de CD&V en het Vlaams Belang er niet (meer) in om van de ethische kwesties een belangrijk stembepalend effect te maken; slagen Sp.a

---

² Enerzijds is dit om het herhaaldelijk testen te verdisconteren in de analyse, anderzijds om enkel de werkelijk substantiële effecten over te houden en te bespreken.

en Open VLD er niet in dit te doen voor respectievelijk het economisch progressief of conservatief zijn; en slaagt Groen! er niet in extra kiezers voor zich te winnen op basis van de postmateriële waarden.

De drie sterkste directe effecten op het stemgedrag zijn in 2007, in deze volgorde, de mate waarin men een unitaire Belgische Staat aanhangt dan wel wat voelt voor een splitsing van de Staat, de mate van politieke aliënatie, en de mate van etnocentrisme. Deze kenmerken zijn dus het meest bepalend voor het stemgedrag. De discussie beperkt zich bijgevolg tot deze drie kenmerken. De effecten van deze kenmerken zijn opgenomen in tabel 5.

Tabel 5. Effecten van de drie sterkste determinanten van het stemgedrag. Referentie categorie = Vlaams Belang

	CD&V –/ N-VA	Open VLD	Sp.a – Spirit	Groen!	LDD
Pro België	+0.15*	+0.38***	+0.33***	+0.19	+0.11
Politieke vervreemding	-0.84**	-0.30	-0.84*	-0.17	-0.24
Etnocentrisme	-1.49***	-1.28***	-2.17***	-2.09***	-1.34**

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Wie zich meer Belg voelt en meer voorstander is van een unitaire Belgische Staat, is significant meer geneigd om voor Open VLD of Sp.a – Spirit te stemmen dan op Vlaams Belang. Dat valt af te leiden uit de positieve significante effectparameters voor Open VLD en Sp.a – Spirit en het feit dat Vlaams Belang de referentiecategorie is. Het is op zijn minst opmerkelijk te noemen dat mensen die zich meer Belg voelen en meer een Belgisch unitaire Staat nastreven dan een opsplitsing naar de regio's, blijkbaar ook méér geneigd waren om voor het kartel CD&V – N-VA te stemmen. De kiezers voor dit kartel worden dus zeker niet gekenmerkt door een sterk streven naar meer Vlaamse onafhankelijkheid (wat ook al uit de vroegere analyses bleek), hoewel dat toch een koers is die het kartel in de maanden na de verkiezingen heeft gevaren. De kiezers van Groen! en van Lijst Dedecker zijn niet significant te onderscheiden van de Vlaams Belang-kiezers op het vlak van hun houding ten opzichte van het Vlaamse onafhankelijkheidsstreven. Voor de Groen!-kiezers ligt de reden daarvoor allicht in het kleine aantal respondenten in de steekproef die voor Groen! stemden. Voor Lijst Dedecker was het wel zo dat deze kiezers vrij dicht in de buurt kwamen van Vlaams Belang-stemmers wat betreft het streven naar Vlaamse autonomie.

Wat betreft politieke vervreemding, scoren CD&V – N-VA en Sp.a – Spirit significant beter dan de andere partijen t.o.v. de Vlaams Belang-kiezer. De CD&V – N-VA en de Sp.a – Spiritkiezers voelen zich immers significant minder politiek vervreemd dan de Vlaams Belang-kiezers. De Open VLD-kiezers voelen zich wel minder politiek vervreemd, maar dit effect is niet significant, wat erop wijst dat de Open VLD-kiezers zich ongeveer even vervreemd voelen van de politiek dan Vlaams Belang-kiezers. Dezelfde conclusie kan worden getrokken voor Groen!- en Lijst Dedecker-stemmers,

hoewel de reden hier gelegen kan zijn in het kleine aantal zulke kiezers in onze steekproef.

Zoals uit de vroegere analyses al bleek, hebben de kiezers van Vlaams Belang de hoogste ethnocentrisme score. Alle andere electoraten scoren significant lager op dit kenmerk. Voor de meeste partijen is dit vanzelfsprekend, maar opvallend is wel dat Lijst Dedecker-stemmers evenzeer significant minder ethnocentrisch zijn. Dit vormt toch een belangrijke nuancering op de eerdere, univariate, analysesresultaten.

Tabel 6. Effecten van de vier sterkste determinanten van het stemgedrag. Referentie categorie = CD&V – N-VA

	Open VLD	Sp.a – Spirit	Vlaams Belang	Groen!	LDD
Pro België	+23***	+18*	-.15*	+.04	-.04
Politieke vervreemding	+.54	+.01	+.84**	+.67	+.60
Ethnocentrisme	+.21	-.68*	+1.49***	-.60	+.15

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Tabel 6 laat ons toe van dezelfde informatie ook eens vanuit de referentiecategorie CD&V – N-VA te bekijken en de onderlinge verschillen tussen de niet-extreemrechtse partijen te bestuderen. Opvallend is dat het kiespubliek van Sp.a – Spirit significant minder ethnocentrisch is dan CD&V – N-VA. Groen! wijkt niet significant af van CD&V – N-VA maar dit zal meer te maken hebben met de kleine steekproefomvang dan met het absolute niveau. Hier ook een duidelijk verschil qua mate van ethnocentrisme bij de kiezers. Qua politieke vervreemding wijkt geen van de partijen (op Vlaams Belang na natuurlijk) significant af van het CD&V – N-VA-electoraat. Het niet bereiken van significantie bij Groen! en LDD mag vermoedelijk weerom toegeschreven worden aan de kleine steekproefomvang van deze twee electoraten. Een substantiële tendens naar een hogere mate van politieke vervreemding is bij beide electoraten waar te nemen.

Tot slot zijn de electoraten van Open VLD en Sp.a – Spirit significant meer pro het unitaire België dan het electoraat van CD&V – N-VA.

6. EEN PADANALYTISCH MODEL VOOR DE STRUCTURELE EN CULTURELE DETERMINANTEN VAN HET STEMGEDRAG

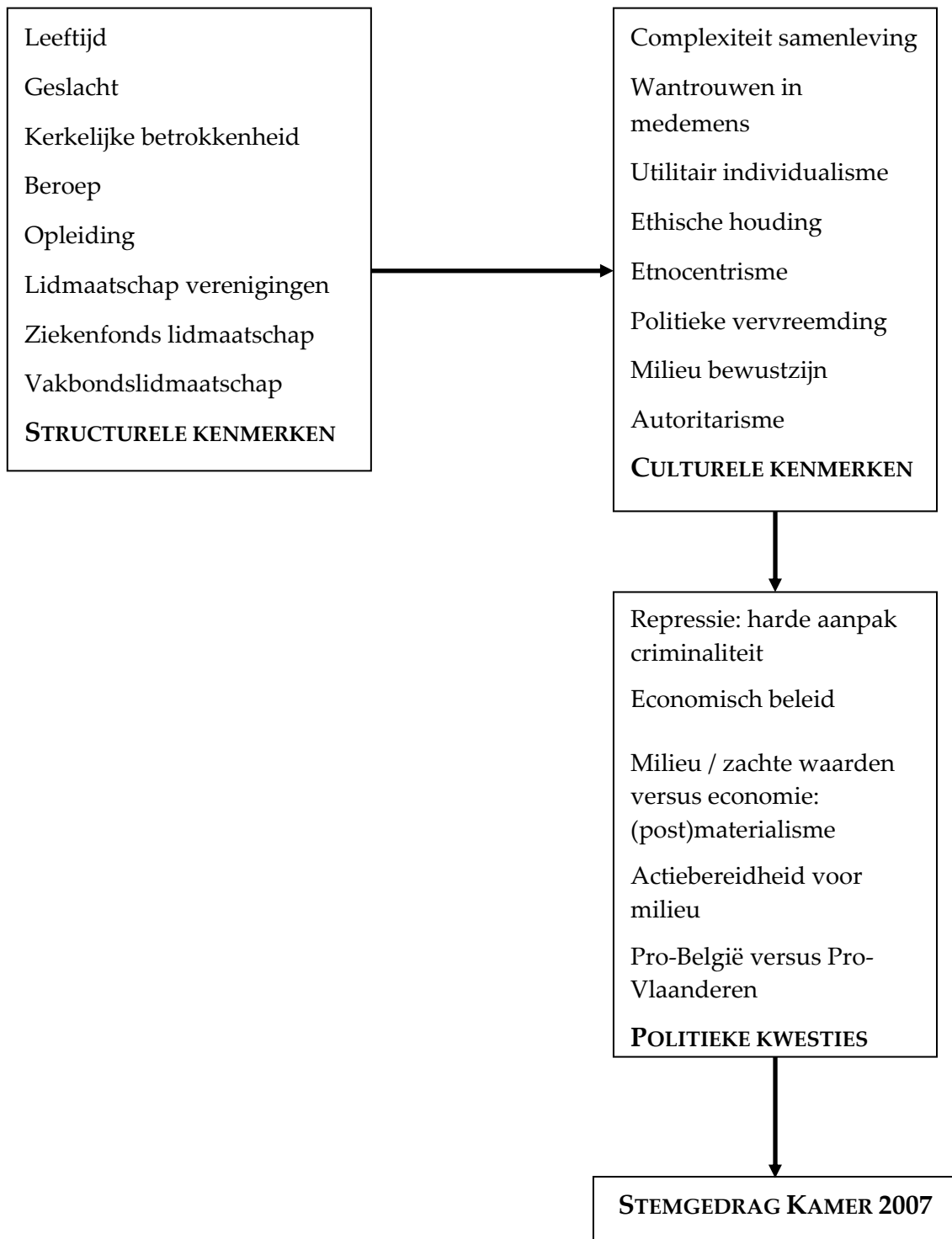
Tot nu toe hebben we enerzijds de structurele variabelen en hun totale effect op stemgedrag bestudeerd en anderzijds de totale directe effecten van culturele variabelen (noodzakelijkerwijze gecontroleerd voor de structurele variabelen aangezien deze in de tijd voorafgaand zijn (King, Keohane & Verba, 1994)) op stemgedrag.

In deze paragraaf willen we deze totale effecten uiteenleggen in directe en indirecte effecten. Hiertoe is het noodzakelijk dat we een theoretisch padmodel ontwikkelen en

als geldig aanvaarden. We gaan er van uit dat we in eerste instantie de structurele (sociaaldemografische) variabelen hebben die gevolgd worden door algemene culturele attitudes. Deze geven op hun beurt aanleiding tot het positioneren van kiezers op een aantal issuevariabelen (politieke kwesties). Politieke kwesties die aangestuurd worden door structurele positie die de kiezer inneemt en de daaruit voortvloeiende culturele attitudes. Deze drie opeenvolgende en aan het stemgedrag voorafgaande variabelen bepalen de kans op een stem voor een bepaalde partij.

Figuur 4 geeft het theoretisch en hypothetisch padmodel weer.

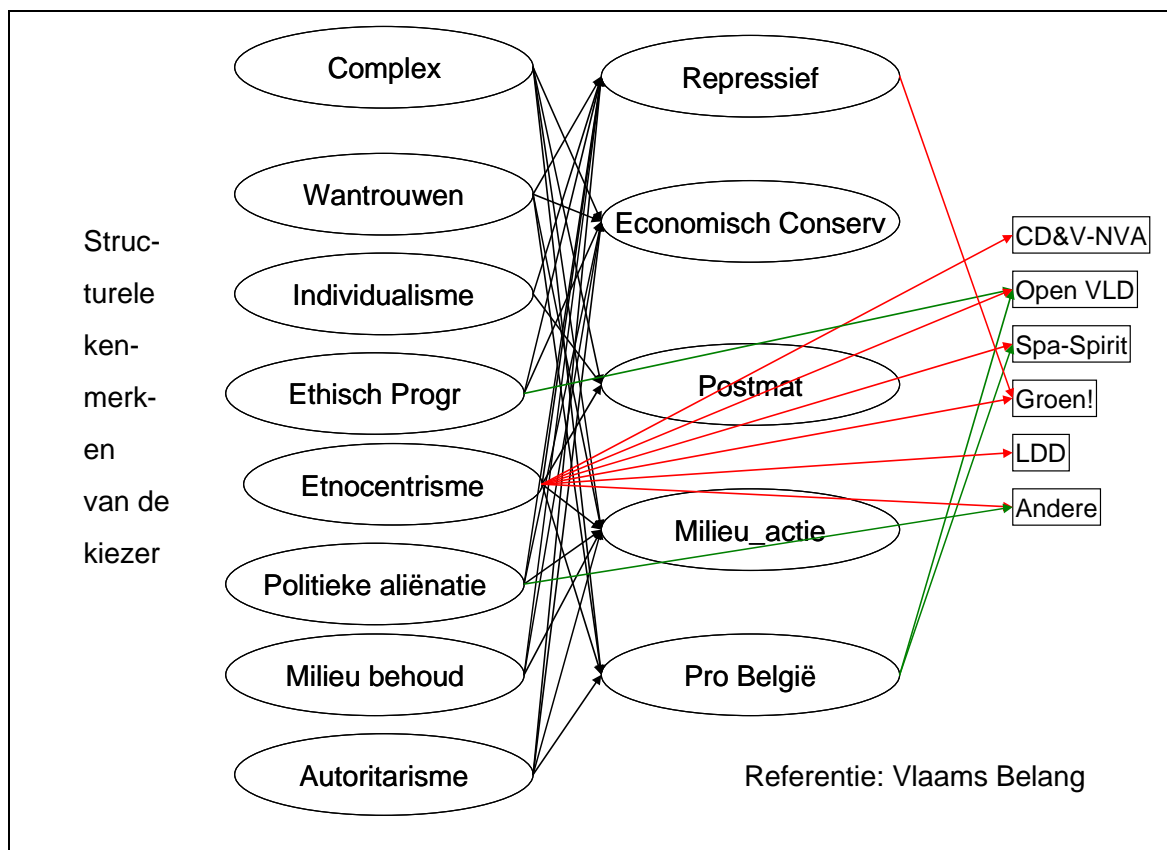
Figuur 4: Hypothetisch padmodel voor stemgedrag Kamer 2007

We schatten voorliggend hypothetisch model via de software Mplus. De gepresenteerde resultaten van het padmodel werden verkregen door het best passende model te ontdoen van de niet-significante variabelen op het stemgedrag. Om het leesbaar te maken werd in figuur 5a en 5b een vereenvoudiging van de indirecte (onrechtstreekse) effecten en de directe (rechtstreekse) effecten van de structurele en culturele variabelen op het stemgedrag doorgevoerd. De passingmaten van de verschillende onderdelen van het model kan gevonden worden in de appendix.

Figuur 5a. Vereenvoudigd padmodel structureel en culturele effecten op Stemgedrag. Verloop onrechtstreekse effecten van culturele waarden op stemgedrag via de issue variabelen.

(Weglating van alle andere effecten. Enkel effecten significant op $\alpha < 0.01$ worden weergegeven. Groene pijlen: partij heeft significant meer kans op stem dan Vlaams Belang; rode pijlen: partij heeft significant minder kans op een stem dan Vlaams Belang – E-versie: www.kuleuven.be/ispo).

Wat betreft de culturele variabelen en de issuevariabelen vertelt het padmodel op een iets andere wijze in essentie hetzelfde verhaal als de voorgaande multivariate analyse wat betreft hun uiteindelijk effect op stemgedrag. Interessant is echter de vaststelling dat de culturele variabelen slechts indirect spelen op het stemgedrag via de mediatie van de communautaire kwestie en van de opvatting met betrekking tot de repressie van misdaad. De andere issues – economisch conservatisme, milieuactiebereidheid en (post)materialisme - zijn naar stemgedragbepaling toe – eens gecontroleerd voor de ander voorafgaand in het model opgenomen variabelen – niet relevant in 2007.

Eveneens interessant (maar niet getoond in de grafieken) is de vaststelling dat de verzuilingsvariabelen (mutualiteit en vakbond) slechts een onrechtstreeks effect behouden op het stemgedrag (en dan nog een relatief zwak) via de culturele waarden en de politieke kwesties. Enkel een direct effect vanuit de liberale vakbond is vast stellen op het stemgedrag, maar moet omwille van de kleine aantallen met omzichtigheid worden behandeld. Het effect van de verzuiling is dus zeker niet meer rechtstreeks, maar verloopt onrechtstreeks via culturele socialisatie allerhande.

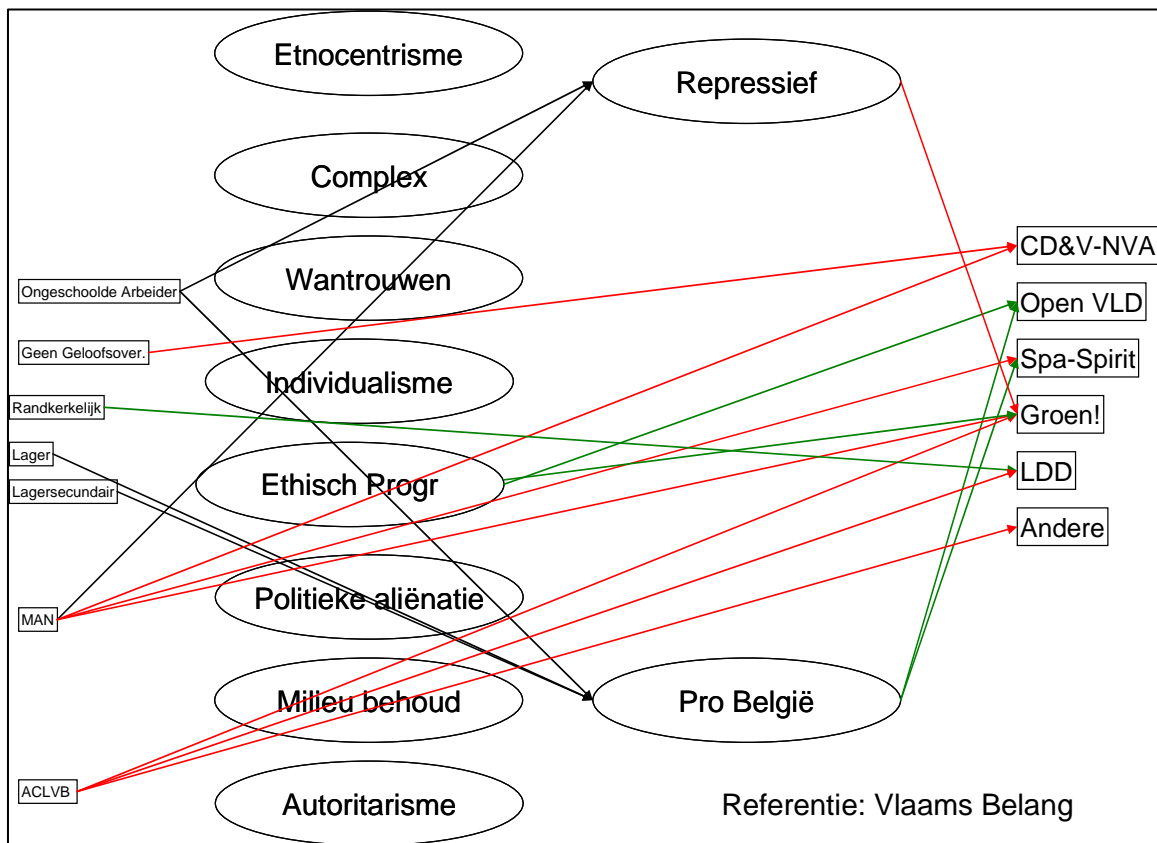
In essentie blijken leeftijd, opleiding, kerkelijkheid, geslacht en lidmaatschap vereniging de structurele variabelen te zijn die onrechtstreeks van belang zijn voor het stemgedrag (niet getoond in de grafieken).

De beroepsvariabele is alleen rechtstreeks van belang op de twee relevante politieke kwesties voor het stemgedrag, repressie en de communautaire zaak, en dan nog uitsluitend voor de categorie van de ongeschoolde arbeiders, die meer repressie van criminaliteit vragen en meer Belgisch gezind zijn.

De structurele kenmerken gender en kerkelijke praktijk hebben nog steeds een direct effect op het stemgedrag

Figuur 5b. Padmodel structurele en culturele effecten op stemgedrag. Directe effecten van structurele variabelen op stemgedrag Kamer 2007 of op de issue variabelen (sign. < 0.01).

(Alle indirecte effecten van structurele variabelen op de culturele attitudes en van de culturele variabelen op de issue variabelen zijn weggelaten).

BESLUIT

In hun individuele samenstelling kunnen binnen elk electoraat nog accenten geduid worden. De ene partij heeft meer kiezers van die soort de ander van een andere soort.

Wanneer we echter op zoek gaan naar wat het stemgedrag van de electoraten van elkaar onderscheidt krijgen we een ander beeld. Onze analyse maakt duidelijk dat sociaaldemografisch gesproken er hoe langer hoe meer convergentie tussen de verschillende electoraten in Vlaanderen naar voren komt. De sociale stratificatiekenmerken, opleiding en beroepsniveau, en de leeftijdsvariabele hebben in 2007 geen beduidend direct totaal effect op het stemgedrag. Slechts wanneer we onderzoeken hoe ze onrechtstreeks via culturele waarden en politieke kwesties nog een invloed op het stemgedrag uitoefenen winnen deze variabelen terug wat aan kracht.

De verzuilingsvariabelen hebben nog een belangrijke directe totale invloed, maar zij spelen via de waarden en de politieke kwesties nog slechts een geringe rol. Het heeft er dan de schijn naar dat het verzuilingseffect meer een socialisatie- en gewoonte-effect is dat niet veel meer vertelt over de waarden van de kiezers en zijn opvatting over politieke kwesties. Zeker langs vrijzinnige kant. Zo zien we dat in geval van Sp.a – Spirit en Open VLD het effect van de verzuiling sterk aan het afnemen is.

We stelden in een vorig rapport (Billiet & Swyngedouw, 2009) al vast dat een hoger onderwijsniveau geen dam meer was voor een ethnocentrische attitudes. Nu blijkt ook dat hoger onderwijs hoe langer hoe minder een dam vormt om voor het Vlaams Belang te stemmen.

Cultureel gesproken kunnen we drie types van kiezers onderscheiden, de universeel georiënteerde Groen!-kiezer, de centrumkiezer die stemt voor CD&V, Sp.a en Open VLD en de particulier wantrouwige Vlaams Belang- en Lijst Dedecker-kiezers.

Ook met betrekking tot culturele waarden zien we een zekere convergentie optreden. Ethische kwesties, economische progressiviteit of conservatisme en postmaterialisme hebben hun onderscheidend vermogen in het voordeel van respectievelijk CD&V en Vlaams Belang, Sp.a en Open VLD en Groen! verloren in 2007.

Dit brengt ons tot de vraag of de verkiezingen van 2007 uitzonderlijke verkiezingen waren waarin structurele en culturele verschillen uitzonderlijk minder van belang zijn geweest in de bepaling van het stemgedrag, of dat er een tendens is ingezet naar een nog grotere uitwisseling van kiezers onafhankelijk van een belangrijk gedeelte van hun sociodemografische kenmerken en culturele waarden. Aangezien structurele kenmerken en culturele waarden uitvlakken zouden we dit laatste de verdampingshypothese (de-alignmenthypothese) kunnen noemen. Deze hypothese houdt in dat geen enkele partij op een duurzame wijze een bepaalde groep gekenmerkt door bijzondere structurele en/of culturele waarden aan zich kan binden. De geobserveerde (langzame) evoluties in de structurele en culturele determinanten van het stemgedrag geven voorlopig een licht voordeel aan de verdampingshypothese.

BIBLIOGRAFIE

- Billiet, J. (1993). *Research note. Measurement models for some scales in the survey on political attitudes and behaviour connected with the general elections (24 nov. 1991) in Flanders (Belgium)*. Leuven: K.U.Leuven, ISPO, ISPO-Bulletin 1993/6, 8p.
- Billiet, J. (1998). *Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen*. Leuven: K.U.Leuven, Departement Sociologie, ISPO, ISPO-Bulletin 1998/29, 32p.
- Billiet, J., & Swyngedouw, M. (2009). *Etnische minderheden en de Vlaamse kiezers Een analyse op basis van de postelektorale verkiezingsonderzoeken 1991 – 1995 – 1999 – 2003 – 2007*. Leuven: K.U.Leuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek, ISPO, ISPO-Bulletin 2009/10, 31p.
- Billiet, J., Swyngedouw, M., Depickere, A., & Meersseman, E. (2001). *Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen: de verkiezingen van 1999*. Leuven: K.U.Leuven, Departement Sociologie, ISPO, ISPO-Bulletin 2001/41, 53p.
- Billiet, J., Swyngedouw, M., Depickere, A., & Meerseman, E. (2003). Le vote, le contexte socio-démographique et les attitudes politiques en Flandre. In: A. Frogner, A. Aish (Eds.), *Elections: la rupture? Le comportement des Belges face aux élections de 1999* (pp. 153-201). Bruxelles: De Boeck.
- Depickere, A. (2002). *Measurement models for attitude constructs in the dataset of the general elections study Flanders 1999*. Leuven: K.U.Leuven, Departement Sociologie, ISPO, ISPO-Bulletin 2002/46, 27p.
- Goeminne, B., Billiet, J., & Swyngedouw, M. (2007). Structurele en culturele determinanten van het stemgedrag 1999 versus 2003. In: M. Swyngedouw, J. Billiet & B. Goeminne (eds.), *De kiezer onderzocht: verkiezingen van 2003 en 2004* (pp. 1-43). Leuven, Universitaire Pers Leuven.
- King, G., Keohane, R.O., & Verba, S. (1994). *Designing social inquiry: scientific inference in qualitative research*. Princeton: Princeton University Press.
- Rink, N., & Swyngedouw, M. (2008) *Belgian Federal Elections 2007, Flemish codebook*. Leuven: K.U.Leuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek, ISPO.
- Swyngedouw, M., Beerten, R., Billiet, J., & Carton, A. (1993). *Partijkeuze verklaren. Over determinanten van het stemgedrag in Vlaanderen op 24 november 1991*. Leuven: K.U.Leuven, ISPO, ISPO-Bulletin 1993/8, 13p.
- Swyngedouw, M., & Rink, N. (2008). *Hoe Vlaams-Belgischgezind zijn de Vlamingen? Een analyse op basis van het postelektorale verkiezingsonderzoek 2007*. Leuven: K.U.Leuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek ISPO/2008-6, 19p.
- Vuylsteke-Wauters, M., Billiet, J., De Witte, H. & Symons, F. (1996). *Contrasting eight electorates on fourteen attitudes: a visual presentation using biplot*. Leuven: K.U.Leuven, ISPO, ISPO-Bulletin 1996/20, 20p.
- WES, (2007). *Onderzoek naar het reisgedrag van de Belgen in 2006*, Brugge: WES.

APPENDIX. TECHNISCHE GEGEVENSANALYSES

1. Items gebruikt om de schalen op te stellen

Compleet gestandaardiseerde factorladingen tussen haakjes na de item tekst.

Autoritarisme (AUTOR)

Q93_8. Onze sociale problemen zouden grotendeels opgelost zijn, als we ons op de één of andere wijze konden ontdoen van immorele en oneerlijke mensen. (0.640)

Q93_9. Gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de twee belangrijkste deugden die kinderen moeten leren. (0.706)

Q93_10. De wetten moeten strenger worden want te veel vrijheid is niet goed voor de mensen. (0.518)

Wantrouwen in anderen (DISTR)

Q93_4. Tegenwoordig weet je echt niet meer op wie of wat je nog kunt vertrouwen. (0.826)

Q93_5. Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn als je met andere mensen te maken hebt. (0.804)

Economische progressiviteit (ECONS)

Q97_1. De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen. (0.685)

Q97_2. Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij. (0.764)

Q97_5. De overheid moet tussenkomen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen. (0.485)

Houding ten opzichte van leefmilieu (EN_HOUD)

Q137_2. In de media overdrijft men de gevaren voor het leefmilieu. (0.830)

Q139. Sommigen vinden dat de klimaatsverandering een probleem is, anderen vinden dit niet. In welke mate gelooft u dat de klimaatsverandering een probleem is? (0.755)

Actiebereidheid ten opzichte van leefmilieu (EN_ACTIE)

Q137_3. Ik wil meer betalen voor milieuvriendelijke producten. (0.720)

Q137_4. Ik ben akkoord met een verhoging van de belastingen om de milieuproblemen aan te pakken. (0.861)

Houding tegenover migranten (ETNO)

Q114_1. Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen. (0.778)

Q114_3. Migranten komen hier profiteren van de sociale zekerheid. (0.833)

Q114_4. Migranten zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken. (0.833)

Q114_6. De meeste migranten zijn lui, die zwaar en vermoeiende werk uit de weg proberen te gaan. (0.778)

Noot: ladingen Q114_1 en Q114_6 gelijkgesteld aan elkaar. Ladingen Q114_3 en Q114_4 gelijkgesteld aan elkaar.

Utilitair individualisme (INDIV)

Q93_1. De mensheid, onze naasten, solidariteit...wat een onzin allemaal, iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen. (0.853)

Q93_2. Het nastreven van je persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met je medemens. (0.568)

Q93_3. In onze samenleving draait het alleen om eigenbelang, macht en materieel succes. Daarom zorgt men best eerst en vooral voor zichzelf. (0.647)

Politieke vervreemding (POLAL)

Q102_1. Gaan stemmen heeft geen zin, de partijen doen toch wat ze willen. (0.813)

Q102_2. De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening. (0.812)

Q102_3. Politici praten wel veel, maar doen niets aan de échte problemen. (0.813)

Q102_4. Van zodra ze gekozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik. (0.782)

Repressie (hard optreden tegen criminelen; REPRES)

Q95_1. Voor misdaden als moord en handel in harde drugs moeten jongeren vanaf 14 jaar op dezelfde wijze gestraft worden als volwassenen. (0.673)

Q95_3. Gevangenisstraffen moeten volledig worden uitgezeten. (0.752)

Vlaamse autonomie versus Belgisch unitarisme (PROBEL)

Q89. Over de staatsvorm die ons land moet hebben wordt nog steeds gediscussieerd. Sommigen vinden dat 'Vlaanderen zelf over alles moet kunnen beslissen'. Anderen vinden dat 'België over alles moeten kunnen beslissen'. Waar zou u zichzelf plaatsen? (0.826)

Q90. Sommigen vinden dat de sociale zekerheid volledig gesplitst moet worden, waardoor Vlaanderen en Wallonië elk voor zich moeten instaan voor hun sociale zekerheid. Anderen vinden dat de sociale zekerheid op federaal niveau versterkt moet worden? Waar zou u zichzelf plaatsen? (0.773)

Q129. Welk van de volgende uitspraken is voor U het meest van toepassing? (0.609)

1=Ik voel me enkel Vlaming

2=Ik voel me meer Vlaming dan Belg

3=Ik voel me evenveel Vlaming als Belg

4=Ik voel me meer Belg dan Vlaming

5=Ik voel me enkel Belg

Q130. Ik ga u nu vijf mogelijkheden betreffende de evolutie van België voorlezen. Welk mogelijk scenario vertolkt het best uw opinie? (-0.657)

1=De unitaire Belgische Staat moet hersteld worden;

2=De federale staat moet blijven maar met meer bevoegdheden voor de centrale overheid dan nu het geval is;

3=De huidige situatie moet behouden blijven;

4=De federale staat moet blijven maar met meer bevoegdheden voor de gemeenschappen en gewesten dan nu het geval is;

5=België moet gesplitst worden.

Complexiteit, maatschappelijke desoriëntatie (COMPLEX)

Q93_6. De dag van vandaag kan ik niet meer begrijpen wat er allemaal gaande is. (0.870)

Q93_7. De dingen zijn tegenwoordig zo ingewikkeld geworden dat ik niet meer weet wat ik moet doen. (0.800)

Postmaterialisme (POSTMAT)

Q54. In de politiek is het soms onmogelijk om verschillende zaken tegelijkertijd te bereiken. Op kaart 28 hebt u een lijst van enkele doelstellingen. Sommige zijn meer belangrijk dan andere. Wilt u nu uit deze politieke doelstellingen aangeven welk voor u de vijf belangrijkste zijn.

1 Orde handhaven in het land;

2 De mensen meer inspraak geven in de regeringsbeslissingen; (P)

3 Prijsstijgingen tegengaan;

4 De vrije meningsuiting beschermen; (P)

5 Behouden van een hoge graad van economische groei;

6 Het land verzekeren van een sterk leger;

7 De mensen meer inspraak geven in beslissingen op het werk en in hun lokale gemeenschap; (P)

8 De leefomgeving van de mensen verbeteren; (P)

9 Een stabiele economie behouden;

10 Misdaad bestrijden;

11 Een vriendelijkere en minder onpersoonlijke samenleving uitbouwen; (P)

12 Een samenleving uitbouwen waar ideeën belangrijker zijn dan geld. (P)

Items aangeduid met (P) worden gerekend tot postmaterialistische waarden. Indien de respondent deze aanduidt, krijgt hij een punt. De som van de vijf scores (1 of 0) vormt

de postmaterialismescore. Daarna werd de schaalscore met twee vermenigvuldigd om een schaal te bekomen die theoretisch van 0 tot en met 10 loopt.

Ethisch conservatisme (ETHIC)

Hoe aanvaardbaar of onaanvaardbaar vindt U de volgende kwesties'?

Q96_1. Dat de huidige abortuswetgeving versoepeld wordt. (0.564)

Q96_2. Dat euthanasie ook wettelijk mogelijk zou zijn voor minderjarigen. (0.832)

Alle items, met uitzondering van Postmaterialisme, werden gezamenlijk onderworpen aan een confirmatorische factoranalyse (m.b.h.v. Mplus versie 4). Het schattingsmodel werd uitgevoerd met Weighted Least Squares en er werd rekening gehouden met het ordinale en soms nominale karakter van de variabelen. Het model had een zeer goede fit (RMSEA=0.04; CFI=0.970). Er werden twee error covarianties toegelaten, namelijk tussen Q93_2 en Q93_3 en tussen Q102_3 en Q102_4.

2. Correlaties tussen de schalen

	AUTOR	DISTR	ECONS	EN_ACTE	EN_HOUD	ETNO	INDIV	POLAL	REPRES	PROBEL	COMPLEX	ETHIC
AUTOR	1,00											
DISTR	0,75	1,00										
ECONS	0,49	0,43	1,00									
EN_ACTE	-0,18	-0,36	-0,20	1,00								
EN_HOUD	0,32	0,20	<i>0,01</i>	0,38	1,00							
ETNO	0,60	0,58	0,28	-0,41	0,33	1,00						
INDIV	0,34	0,43	0,12	-0,33	0,35	0,43	1,00					
POLAL	0,60	0,61	0,55	-0,37	0,21	0,56	0,33	1,00				
REPRES	0,71	0,57	0,37	-0,44	0,31	0,60	0,40	0,54	1,00			
PROBEL	<i>0,05</i>	<i>-0,02</i>	0,18	<i>0,04</i>	<i>-0,03</i>	-0,22	<i>-0,09</i>	<i>0,00</i>	<i>-0,06</i>	1,00		
COMPLEX	0,70	0,73	0,56	-0,32	0,17	0,44	0,31	0,57	0,48	0,13	1,00	
ETHIC	-0,17	<i>-0,04</i>	<i>0,05</i>	<i>0,09</i>	-0,14	-0,13	<i>-0,03</i>	<i>-0,05</i>	<i>0,07</i>	<i>-0,09</i>	-0,19	1,00

Alle vetgedrukte cijfers wijzen op significante correlaties ($p < .05$). Cursief weergegeven cijfers wijzen op niet-significante correlaties.

3. Model structurele en culturele determinanten op stemgedrag: globale effecten

Kenmerk	df	1999			2003			2007		
		L ²	p	L ² /df	L ²	p	L ² /df	L ²	p	L ² /df
Intercept	6	96,39			48,98			29,51		
Leeftijdsklasse	30	80,60	<0,001	2,69	72,98	<0,001	2,43	29,07	0,5137	0,97
Geslacht	6	19,06	<0,001	3,18	15,49	0,017	2,58	36,01	<0,0001	6,00
Opleiding	18	28,68	0,052	1,59	22,12	0,227	1,23	27,36	0,0726	1,52
Beroepssituatie	36	55,10	0,022	1,53	41,21	0,253	1,14	33,92	0,5677	0,94
Kerkelijke betrokkenheid	30	98,28	<0,001	3,28	71,23	<0,001	2,37	55,92	0,0028	1,86
Mutualiteit	18	185,99	<0,001	10,33	119,94	<0,001	6,66	68,15	<0,0001	3,79
Vakbond	24	91,75	<0,001	3,82	39,02	0,027	1,63	43,12	0,0096	1,80
Actief lid verenigingen	6	22,40	<0,001	3,73	4,66	0,589	0,78	15,63	0,0159	2,61
ETNO	6	108,44	<0,001	18,07	66,17	<0,001	11,03	36,77	<0,0001	6,13
POLAL	6	103,19	<0,001	17,20	51,68	<0,001	8,61	37,3	<0,0001	6,22
COMPLEX	6	5,55	0,476	0,93	6,03	0,420	1,01	3,82	0,7014	0,64
DISTR	6	11,36	0,078	1,89	4,00	0,677	0,67	4,39	0,6238	0,73
INDIV	6	4,12	0,661	0,69	15,19	0,019	2,53	2,23	0,8975	0,37
AUTOR	6	37,35	<0,001	6,23	9,11	0,167	1,52	9,04	0,1714	1,51
REPRES	6	21,37	<0,001	3,56	4,28	0,639	0,71	8,51	0,2031	1,42
EN_ACTIE	6	32,88	<0,001	5,48	11,19	0,083	1,87	4,49	0,6102	0,75
EN_HOUD	6	/			/			3,17	0,7876	0,53
ECONS	6	51,36	<0,001	8,56	31,47	<0,001	5,25	18,21	0,0057	3,03
PROBEL	6	97,33	<0,001	16,22	61,32	<0,001	10,22	39,16	<0,0001	6,53
POSTMAT	6	54,89	<0,001	9,15	30,25	<0,001	5,04	9,52	0,1465	1,59
ETHIC	6	19,71	<0,001	3,29	10,72	0,097	1,79	19,23	0,0038	3,21
Model fit:		L ² =4.784,35; df=8.562; p=1,000			L ² =2.418,85; df=4.926; p=1,000			L ² =2.310,14; df=5.136; p=1,000		

Nota's. De gebruikte items verschillen tussen de surveys. Vandaar dat slechts een zeer oppervlakkige vergelijking toegestaan is.

In 1999 en 2003 werd slechts één schaal gebruikt om de bekommernis voor het milieu te meten. De items gebruikt in 1999 en 2003 sluiten het best aan bij een actiegerichte meting, vandaar dat we ze vergelijken met de schaal EN_ACTIE in 2007.

4. Passingmaten voor padmodel

De R² waarden voor de tussenliggende variabelen in het model zijn als volgt

POSTMAT	0.187
AUTOR	0.368
DISTR	0.278
ECONS	0.727
EN_ACTIE	0.758
EN_HOUD	0.133
ETNO	0.254
INDIV	0.150
POLAL	0.245
REPRES	0.785
PROBEL	0.401
COMPLEX	0.308
ETHIC	0.192

Pseudo R²: 0,2391 voor gehele model.